
sAMkhyasaptatiTika jayama NgalA

సాఙ్ఖ్యసప్తతిటికా జయమఙ్గలా

Document Information

Text title : jayamangala

File name : jayamangala.itx

Category : major_works, mangala

Location : doc_z_misc_major_works

Transliterated by : Dhaval Patel drdhaval2785 at gmail.com

Proofread by : Dhaval Patel drdhaval2785 at gmail.com

Latest update : September 15, 2014

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

March 24, 2024

sanskritdocuments.org

సాంఖ్యసప్తతిటికా జయమంగళా

కారికా ౧

అధిగతతత్త్వాలోకం లోకోత్తరవాదినం ప్రణమ్య మునిమ్ |
క్రియతే సప్తతికాయాష్టికా జయమంగళా నామ ||

సైశ్వానోఽనుక్తే ప్రయోజనే న క్వచిత్ప్రవర్తన్త ఇతి ప్రయోజనముచ్యతే
తత్త్వజ్ఞానాన్మోక్షః తత్త్వాని పఞ్చవింశతిః | తథా చోక్తమ్ -
పఞ్చవింశతితత్త్వజ్ఞో యత్ర కుత్రాశ్రమే రతః |
జటీ ముణ్డీ శిఖీ వాపి ముచ్యతే నాత్ర సంశయః || ఇతి ||

తేషు చ షష్టితన్త్రాదిఖ్యాతేష్యితి | విస్తరత్వాత్ షష్టితన్త్రస్య
సంక్షిప్తరుచినత్త్వానుగ్రహార్థం సప్తతికారమ్భః | వక్ష్యతి చ
'ఏతదార్యాభిః సంక్షిప్తమ్' ఇతి | మోక్షేణ కిం ఫలమితి చేద్దుఃఖనివృత్తిః |
అతత్త్వజ్ఞో దుఃఖైరభిహన్యమానస్సంసరన్నాస్తే | తత్త్వజ్ఞానాత్తు
కైవల్యమాప్నోతి, న దుఃఖైరభిహన్యతే | హన్యమానేన కో హేతుర్జ్ఞానితవ్య
ఇత్యత్రాహ-

|| దుఃఖత్రయాభిఘాతాజ్ఞానా తదవఘాతకే హేతౌ |
దృష్టే సాపార్థా చేన్నైకాన్తాత్వంతతోఽభావాత్ || ౧ || ||

'దుఃఖత్రయాభిఘాతాజ్ఞానా ఇత్యాది | దుఃఖానాం త్రయం దుఃఖత్రయమ్ |
ఆధ్యాత్మికమ్, ఆధిభౌతికమ్, ఆధిదైవికం చేతి | ఆత్మన్యధ్యాత్మమ్,
తత్ర యద్భవతి తదాధ్యాత్మికమ్ | శారీరం మానసం చేతి | తత్ర
వాతపితృజ్లేష్మణాం వైషమ్యేణ జ్వరాదిదుఃఖమ్, తచ్చరీరే భవతితి
శారీరమ్ | యత్కామక్రోధశోకాదిభిః మనసి దుఃఖం తన్మానసమ్ |
యన్మానుషపశుమృగపక్షిసరీసృపస్థావరాన్యధిక్రత్య భవతి
తదాధిభౌతికమ్ | యచ్చరీరే గ్రహవేశాదీని దైవాన్యధిక్రత్య భవతి
తదాధిదైవికమితి | ఏతద్దుఃఖత్రయమ్ | తేనాభిఘాతాత్పిండనాద్ధేతోర్జ్ఞానా
జ్ఞాతుమిచ్ఛా భవతి ||

కస్మిన్ విషయ ఇత్యాహ- 'తదవఘాతకే హేతౌ

ఇతి | అవఘాతయత్యపనయతీత్యవఘాతకః | తస్య

దుఃఖత్రయస్యావఘాతకస్తదవఘాతకః | తృజికాభ్యాం

షష్ఠీసమాసప్రతిషేధః, 'తత్ప్రయోజకో హేతుశ్చ' ఇతి న భవతి |

కేన ఖల్విమాని దుఃఖాన్యత్పద్యంత ఇతి తదవఘాతకో హేతురిజ్ఞాస్యో

భవతి | దుఃఖవానహమేతత్ప్రతీకారమన్వేషయామీతి ప్రాయోవాదః | స చ

పఞ్చవింశతితత్త్వజ్ఞానాన్నాన్య ఇతి మనసి వర్తతే ||

'దృష్టే సాఽపార్థా చేత్' ఇతి | స్యాదేతత్ యది దృష్టస్తదవఘాతకో

హేతుర్న స్యాత్ | యావదాధ్యాత్మికస్య శారీరదుఃఖస్యాపనయనే

చికిత్సాశాస్త్రవిహిత ఏవోపాయోఽస్తి మానసస్యాపి సంఖ్యానబలం

రమ్యాశ్చ శబ్దాదయో విషయాః | ఆధిభౌతికాధిదైవికయోరపి,

అవఘాతహేతురనస్థియమానో లోక ఏవ దృశ్యతే, తయోః సత్ప్రతిపక్షత్వాత్ |

తత్రాధిదైవికస్య సామదామభేదదణ్ణోపాయఘటితారమ్భాః | ఆధిభౌతికస్యాపి

నిపాతప్రతిపాతసంవృతప్రదేశాశ్రయణాదయః ||

తతశ్చ దృష్టే హేతౌ సతి జిజ్ఞాసాఽస్మిన్ విషయే నిరర్థకేత్యాశక్యాహ-

'నైకాన్తాత్యస్తతోఽభావాత్' ఇతి | నాఽపార్థా, సార్థకైవ | కుతః- ఏకాన్తతః

ఏకాన్తాత్యస్తతోఽభావాదపి | ఏకాన్తేనాత్యన్తేన చ దుఃఖాభావస్యాభావాదిత్యర్థః |

దృష్టే హ్యుపాయే క్రియమాణేఽపి కేషాంచిద్దుఃఖత్రయం భవత్యేవేతి

నైకాన్తేనోపశమః | కథంచిదుపశమే పునరుత్పాదనాత్ నాత్యన్తేనోపశమః |

తస్మాదైకాన్తికాత్యన్తికదుఃఖోపశమాయ జిజ్ఞాసా యుక్తేతి || ౧ ||

కారికా ౨

యద్యేవమైకాన్తికాత్యన్తికదుఃఖోపశమహేతుర్వేదవిహితోఽస్తి | తథా చాహ-

అణమ సోమమమృతా అభూమాగన్మ జ్యోతిరవిదామ దేవాన్ |

కిమస్మాన్ కృణవదరాతిః కిము ధూర్తిరమృతమర్షస్య || ఇతి ||

అస్యాయమర్షః- ఇన్ద్రో దేవనామపణ్ణితానాహ 'దివ్యాః కిమన్యత్సుఖమస్తి' ఇతి |

తే తమాహుః 'నాస్త' ఇతి | సోమమపామ, సోమం పీతవన్తో వయమ్ | తతోఽమృతా

అభూమ, వ్యపగతమృత్యవో జాతాః | 'అగన్మ జ్యోతిః' ఇతి | జ్యోతిః స్వర్గోఽయమ్,

తం ప్రాప్తా వయమ్ | 'అవిదామ దేవాన్' ఇతి | ఇయన్తో దేవా అస్మిన్ స్వర్గ ఇతి

జ్ఞాతవన్తః జ్ఞానమస్మాకముత్పన్నమిత్యర్థః | 'కిమస్మాన్ కృణవత్' ఇతి |

కృణవన్మృత్యురుచ్యతే | అస్మాన్ సోమపానాన్ కిం మృత్యుః కరిష్యతే | అరాతిః

వ్యాధిః సోఽపి, ధూరతిర్జరా సాపి చాస్మాకం కిం కరిష్యతి | 'అమృతమర్త్యస్య'
ఇతి | తస్మాత్ సోమపానాద్దుఃఖోపశమహేతురస్తీత్యస్మిన్ పూర్వపక్షే -

|| దృష్టవదానుశ్రవికః స హ్యవిశుద్ధిక్షయాతిశయయుక్తః
తద్విపరీతః శ్రేయాన్ వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాత్ || ౨ ||

'దృష్టవదానుశ్రవికః' ఇత్యాది | అనుక్రమయతే పారంపర్యేణేత్యనుశ్రవో
వేదః శ్రవః 'ఋదోరవ్' | తత్ర భవో హేతురానుశ్రవికః | అధ్యాత్మాదిః |
దృష్టేన తుల్యో దృష్టవత్ | తస్యాపి దోషదర్శనాత్ ||

యదాహ - 'స హ్యవిశుద్ధిక్షయాతిశయయుక్తః' ఇతి | యస్మాదానుశ్రవికో
హేతురవిశుద్ధ్యాదిభిస్త్రిభిర్దోషైరుక్తః | తత్రాగ్నిహోత్రాదౌ పశువ్యాపాదనాత్
సోమపానాదవిశుద్ధియుక్తః | కర్మక్షయాత్ స్వర్గచ్యుతిరితి క్షయయుక్తః |
తథా చాహుః - 'బహూనిన్ద్రసహస్రాణి వ్యతీతాని యుగే యుగే' ఇతి | 'స హి
దేవేష్యపి దేవో దరిద్రాతి' ఇతి | 'ఈశ్వరం దృష్ట్వా మహద్ దుఃఖముత్పద్యతే'
ఇత్యతిశయయుక్తః | తథాపి- యః క్రతుశతేన యజతే తస్య మహదైశ్వర్యమ్, యో
ద్వాభ్యాం త్రిభిర్వా తస్యోల్పమితి | తస్మాదానుశ్రవికోఽపి దృష్టవత్పరిత్యాజ్యః
||

కస్తర్హి శ్రేయానిత్యాహ- 'తద్విపరీతః శ్రేయాన్' ఇతి | దృష్టానుశ్రవికద్వారా
యో విపరీతః తత్స్వజ్ఞానాఖ్యః స శ్రేయాన్ | తస్య అక్రైవల్యప్రాపకత్వాత్ |
తత్త్రైకాంతాత్సంతోఽభావాద్దృష్టాచ్ఛ్రేయాన్ | శరీరహానాద్ధి
శుద్ధఫలః, ప్రకృతిహానాదక్షయఫలః, అనుత్తరత్వాచ్చ నిరతిశయఫల
ఇత్యానుశ్రవికాచ్ఛ్రేయాన్ ||

స కథం ప్రోచ్యత ఇత్యత్రాహ 'వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాత్' ఇతి |
రాశిత్రయేణ పఞ్చవింశతితత్త్వాని కథ్యన్తే | తత్ర మహదాదిభూతపర్యంతం
త్రయోవింశతిప్రకారం వ్యక్తముచ్యతే, తేన రూపేణ ప్రధానస్య వ్యక్తత్వాత్ |
అవ్యక్తం ప్రధానమ్, కేనవిద్రూపేణావ్యక్తత్వాత్ | జానాతీతి జ్ఞః పురుషః |
తేషు యద్విజ్ఞానం స్వరూపపరిచ్ఛేదః, తస్మాత్ ప్రాప్యత ఇత్యర్థః | తన్వాది హి
పరిచ్ఛిద్య తదభ్యాసాదుత్తరకాలం ప్రకృతిపురుషాన్తరజ్ఞానముత్పద్యతే,
తతశ్చ క్రైవల్యమితి | అస్యా ఆర్యాయా వక్ష్యమాణా యాః, సర్వా ఏవార్థేన
భాష్యస్థానీయా ద్రష్టవ్యాః || ౨||

కారికా ౩

తత్ప్రేషాం వ్యక్తాదీనాముత్పాదాభ్యాం స్వరూపమాహ-

॥ మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయః సప్త ।

షోడశకస్త్ర వికారో, న ప్రకృతిర్న వికృతిః పురుషః ॥ 3 ॥

'మూలప్రకృతిః ఇత్యాది । ప్రకృతిః ప్రధానమ్ । ప్రక్రియత ఉత్పద్యతే ప్రధానాత్
అస్యా ఇతి ప్రకృతిః । మూలం చ తత్ప్రకృతిశ్చేతి మూలప్రకృతిః । సప్తానాం
ప్రకృతీనాం మూలమాద్యం కారణమిత్యర్థః ॥

'అవికృతిః ఇతి । న విక్రియత ఇత్యవికృతిః । న కుతశ్చిదుత్పాద్యత
ఇత్యర్థః । ఏతత్ప్రథమం తత్త్వమ్ ॥

'మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయః సప్త ఇతి । మహాన్ బుద్ధిస్స ఆదోఽ
యాసాం ప్రకృతీనాం తాస్తథోక్తాః । ప్రకృతయశ్చ వికృతయశ్చేతి
ప్రకృతివికృతయః । తత్ర మహానహఙ్కారం జనయన్ ప్రకృతిః, మహత
ఉత్పద్యమానో వికృతిః । తస్మాత్తాణి శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాః పంచ
యథాక్రమమాకాశవాయుగ్నస్పృశ్యదకపృథివ్యాఖ్యాని భూతాని జనయంతః ప్రకృతయః,
అహఙ్కారాదుత్పద్యమానా వికృతయః । ఇత్యేతాని సప్త తత్త్వాని ॥

'షోడశకశ్చ వికారః ఇతి । షోడశ పరిమాణమస్యేతి షోడశకః ।
పంచ బుద్ధిన్ద్రియాణి, పంచ కర్మేన్ద్రియాణి, మనశ్చేత్యేకాదశేన్ద్రియాణి,
పంచ మహాభూతానీత్యయం షోడశకో గణః । చకార ఏవకారార్థః । వికారో
వికృతిరేవ । (నాస్మాత్ కిఞ్చిదుత్పద్యత ఇత్యర్థః । ఏతాని షోడశ తత్త్వాని) ।

'న ప్రకృతిర్న వికృతిః పురుషః ఇతి । పురం శరీరం తస్మిన్ వసతీతి
పురుషః । నైరుక్తోఽత్రవిధిః । తస్మాన్న కిఞ్చిదుత్పద్యత ఇతి న ప్రకృతిః,
నిష్క్రియత్వాత్ । నాప్యయం కుతశ్చిదుత్పద్యత ఇతి న వికృతిః, అనాదిత్వాత్ ॥ 3 ॥

కారికా ౪

ఏషాం వ్యక్తాదీనాం సిద్ధౌ ప్రమాణాన్యహ-

॥ దృష్టమనుమానమాప్తవచనం చ, సర్వప్రమాణనిర్ధత్వాత్ ।

త్రివిధం ప్రమాణమిష్టం, ప్రమేయసిద్ధిః ప్రమాణాద్ధి ॥ ౪ ॥

'దృష్టమ్ ఇత్యాది । దృష్టం ప్రత్యక్షమ్ । అనుమీయతే యేన తదనుమానమ్ ।
ఆప్తః క్షీణదోషస్తేన యదుచ్యతే తదాప్తవచనమ్ । ఆగమః । ఏతత్ త్రివిధం
ప్రమాణమిష్టమ్ ॥

నను చాన్యన్యపి ప్రతిభాదీని ప్రమాణాని సన్తి తద్యథా-

ప్రతిభౌపమ్యమైతిహాసమభావస్సమ్భవస్తథా |
 అర్థాపత్తిరితీమాని ప్రమాణాన్యపరే జగుః || ఇతి ||

అస్మిన్ పూర్వపక్ష ఆహ- 'సర్వప్రమాణసిద్ధత్వాత్' ఇతి | సర్వేషాం
 ప్రతిభాదీనాం ప్రమాణానాం సిద్ధత్వాత్, త్రివిధ ఏవాన్తర్భావాదిత్యర్థః |
 తత్ర గ్రామే నగరే వా వర్తత ఇతి ప్రతిభోత్పన్నా | తత్ర యదా
 క్షీణదోషస్య, తదాభిజ్ఞప్రాప్తత్వాత్ ప్రత్యక్షమేవ | తస్యాక్షీణదోషస్య
 వితథత్వాదప్రమాణమ్ | యాప్యర్థావిసంవాదినీ కాదాచిత్కా, సాపి కాదాచిత్కాదేవ
 నిమిత్తాదుత్పద్యమానానుమానమేవ న ప్రమాణాన్తరమ్ | 'గౌరివ గవయః'
 ఇత్యోపమ్యమ్ | తత్ర గవయమజానానః కశ్చిదాప్తం పృచ్ఛతి 'కీదృశో
 గవయః', ఇతి | స తమాహ- 'యాదృశో గౌస్తాదృశో గవయః' ఇతి |
 తదేతదాప్తవచనమేవ న ప్రమాణాన్తరమ్ | యదాపి లభ్యోపదేశో గవయం
 పశ్యతి, తదాపి గవి దృష్టేవైవ విషాణాదినా లిజ్జేన గవయస్య
 వ్యవహారం ప్రవర్తయతీత్యనుమానమేవ న ప్రమాణాన్తరమ్ | 'ఇతిహా వై
 ప్రేత్రవణః ఇత్యైతిహ్యమ్ | ఏతదాప్తవచనమేవ న ప్రమాణాన్తరమ్ | 'ఇతిహా
 ఇతి నిపాతసముదాయ ఉపదేశపారమ్పర్యే వర్తే | ఇతిహా ఏవైతిహ్యమ్ | స్వార్థే
 యజ్ఞః | 'నాస్తీహ ఘటోఽనుపలమ్భాత్' ఇత్యభావః | తత్ర ఘటశూన్యప్రదేశ
 ఏవ ఘటాభావః, స చ ప్రత్యక్షప్రమాణసిద్ధత్వాన్న ప్రమాణాన్తరమ్ |
 'మాషః ప్రస్థ ఇత్యుక్తే చత్వారః కుడపా ఇతీదమపి సమ్భవతి' ఇత్యయం
 సమ్భవః | తత్ర సముదాయలిజ్జావయవలిజ్జినః పరిచ్ఛేదాదనుమానమేవ |
 అవయవైస్సముదాయస్యారబ్ధత్వాత్ కార్యకారణలక్షణః సమ్బంధః |
 'దేవదత్తో దివా న భుక్త్యై బలవాంశ్చేత్సుక్త అర్థాద్రాత్రౌ భుక్త్యై'
 ఇత్యర్థాపత్తిః | తత ఏవ రాత్రౌ తస్య ప్రతితిరనుమానాన్న భిద్యతే | ఇదమేవ
 చాన్యథానుపపత్తిరిత్యుచ్యతే ||

కిం ప్రమాణత్రయలక్షణే ప్రయోజనమితి చేదాహ- 'ప్రమేయసిద్ధిః
 ప్రమాణాద్ధి' ఇతి | యస్మాత్ ప్రమేయస్యార్థస్య సిద్ధిః ప్రమాణాత్, అన్యథా కథం
 తత్ప్రాప్తిపరిహారౌ స్యాతామ్ || ౪ ||

కారికా x

దృష్టాదిప్రమాణానాం లక్షణమాహ-
 || ప్రతివిషయాధ్యవసాయో దృష్టం, త్రివిధమనుమానమాఖ్యాతమ్ |
 తల్లిజ్జిలజ్జిపూర్వకమ్, ఆప్తశ్రుతిరాప్తవచనం చ || x ||

'ప్రతివిషయాధ్యవసాయః' ఇత్యాది । విషయం విషయం ప్రతివిషయమ్,
 ప్రతివిషయమధ్యవసాయః ప్రతివిషయాధ్యవసాయః । విషయాః శబ్దాదయః,
 అధ్యవసాయో బుద్ధిః । శబ్దస్పర్శరూపరసగంధేషు యథాక్రమం
 శ్రోత్రతస్కృక్షురిహ్స్పూణేన్ద్రియద్వారేణ విశేషావధారణప్రధానా యా
 బుద్ధిరుత్పద్యతే తద్ దృష్టమ్, శుద్ధత్వాత్ప్రమాణమశుద్ధత్వాదప్రమాణమ్ ।
 తచ్చతుర్విధమ్- సవ్యపదేశమ్, సవికల్పమ్, అర్థవ్యతిరేక్కిన్ద్రియవ్యతిరేకీ
 చేతి । తత్ర దూరాత్ క్వచిదాగచ్ఛంతం దృష్ట్వా దేవదత్తసారూప్యం
 వ్యపదిశతి దేవదత్తోఽయమితి యా బుద్ధిరుత్పద్యతే తత్సవికల్పమ్,
 సంశయితత్వాదప్రమాణమ్ । తైమిరికస్య ద్విచన్ద్రదర్శనం తదర్థవ్యతిరేకీ,
 ద్విత్వీయచన్ద్రాభావాత్ । యత్స్వప్నదర్శనం తదిన్ద్రియవ్యతిరేకీ,
 నిద్రోపప్లతత్వాదిన్ద్రియాణామ్ ॥

'త్రివిధమనుమానమాఖ్యాతమ్' ఇతి । షష్టితన్త్రే వ్యాఖ్యాతమ్- పూర్వవత్,
 శేషవత్, సామాన్యతోదృష్టమితి । అతీతానాగతవర్తమానాస్త్రయః పదార్థాః ।
 తత్ర భవిష్యదర్థసాధనాయ పూర్వవదనుమానమ్ । పూర్వం లింగమస్యాస్తీతి
 పూర్వవత్ । యథోన్నతజలధరం దృష్ట్వా వృష్టిర్భవిష్యతిత్యనుమీయతే ।
 అతీతార్థసాధనాయ శేషవత్- శేషం లింగమస్యాస్తీతి । యథాస్యా
 నద్యా ఉపరి వృష్టిర్భూతా, యస్యాః కలుషోదకం శేషం లింగమితి ।
 వర్తమానార్థసాధనాయ సామాన్యతోదృష్టమ్- సామాన్యేన లింగలింగిదృష్టత్వాత్ ।
 యథా దేవదత్తస్య గతిపూర్వికా దేశాన్తరప్రాప్తిర్దృష్టా, తథా సూర్యాదీనాం
 సామాన్యేన దేశాన్తరప్రాప్త్యా గతిరనుమీయతే ॥

'తల్లింగలింగిపూర్వకమ్' ఇతి । త్రివిధమనుమానమ్ । కదాచిల్లింగపూర్వకం
 కదాచిల్లింగిపూర్వకం లోకే దృశ్యతే । తద్యథా- శ్రావ్యేణ విరుతేన
 కదాచిత్కోకిలోఽనుమీయతే, కదాచిత్కోకిలం లింగినం దృష్ట్వా శ్రావ్యేణాపి
 విరుతేనాస్య భవితవ్యమితి తయోర్గమ్యగమకత్వం సతి సమ్బంధే । సమ్బంధాశ్చ
 సప్త- తత్ర స్వస్వావిభావసమ్బంధో యథా రాజపురుషయోః కదాచిత్పురుషేణ
 రాజా రాజ్ఞా వా పురుషః । ఏవం ప్రకృతివికారసమ్బంధో యథా యవసక్తోః ।
 కార్యకారణసమ్బంధో యథా ధేనువత్సయోః । పాత్రపాత్రికసమ్బంధో యథా
 పరివృట్టివిష్టభయోః । సాహచర్యసమ్బంధో యథా చక్రవాకయోః ।
 ప్రతిద్వంద్వసమ్బంధో యథా శీతోష్ణయోః । తత్రైకస్య భావేఽన్యాభావః

ప్రతీయతే | నిమిత్తనైమిత్తికసమ్బంధో యథా భోజ్యభోజకయోరితి |
 ఏభిస్సమ్బంధైస్త్రవిధమనుమానం ప్రమాణన్న లుప్యతే ||

'ఆప్తశ్రుతిరాప్తవచనం చ ఇతి | ఆప్తః క్షీణదోషః | యచ్ఛాపః-
 స్వకర్మణ్యభియుక్తో యో రాగద్వేషవివర్జితః |
 నిర్వైరః పూజితః సద్భిరాప్తో జ్ఞేయః స తాదృశః || ఇతి ||

ఆప్తేభ్యో యా శ్రుతిపరమ్పరయా శ్రుతిరాగతా ఆప్తవచనమ్, తైర్ద్రష్టోఽనుమితో
 వార్థః, పరత్ర స్వబోధసదృశబోధాన్తరోత్పత్తయే శబ్దేనోపదిశ్యతే |
 యదన్యవచనం సో న ప్లవతే (?) | చశబ్దోఽనుమానేన
 తుల్యకక్యత్వఖ్యాపనార్థః | యథా త్రికాలమవిషయమన్మానం
 తథాప్తవచనమపీతి || x ||

కారికా ౬

ఏషాం త్రయాణాం కః కస్య విషయ ఇత్యత ఆహ-
 || సామాన్యతస్తు దృష్టాదతీన్ద్రియాణామ్ప్రతీతిరనుమానాత్ |
 తస్మాదపి చాసిద్ధం పరోక్షమాప్తాగమాత్ సిద్ధమ్ || ౬ || ||

'సామాన్యతస్తు' ఇత్యాది | త్రివిధం ప్రమేయమ్- ప్రత్యక్షమ్, పరోక్షమ్,
 అత్యంతపరోక్షం చేతి | తత్ర యత్సామాన్యతోదృష్టమనుమానం తస్మాదతీన్ద్రియాణాం
 పరోక్షాణాం ప్రసిద్ధిరస్తి | తన్నిశ్చయః, తేషాం ప్రత్యక్షవిషయత్వాత్ |
 పూర్వవచ్చేషవతోస్త్యమనుమానయోర్భవిష్యదూభార్యతార్థవృత్తిత్వాద్వర్తమానేష్యతీన్ద్రియేషు
 చ ప్రవృత్త్యసమ్భవః ||

'తస్మాదపి చాసిద్ధమ్' ఇతి | సామాన్యతోదృష్టాదనుమానాద్యదసిద్ధం పరోక్షమ్,
 తదత్యంతపరోక్షత్వాదాగమాత్సిద్ధమ్ | యథా స్వర్గాపవర్గావితి | ప్రత్యక్షే
 తు ప్రమేయే దృష్టమేవ వ్యాప్రియత ఇత్యర్థాదుక్తమ్ || ౬ ||

కారికా ౭

నను చ 'వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాత్', వ్యక్తం
 తావత్ ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం సిద్ధమ్, ప్రధానపురుషయోస్తు
 సర్వదానుపలమాఖత్ కథం సిద్ధిర్నస్తయోరితి నానుపలబ్ధిమాత్రేణాసత్త్వమ్ |
 యతశ్చతుర్భుః ప్రకారైః సతామపి పదార్థానాముపలబ్ధిర్భవతి |
 దేశదోషాద్ద్రియదోషాద్విషయదోషాదర్థాన్తరదోషాచ్ఛ | తానేవ భేదేన
 దర్శయన్నాహ-

॥ అతిదూరాత్సామీప్యాదిన్ద్రియఘాతాన్మనోఽనవస్థానాత్ ।

సౌఖ్యైర్ద్యవధానాదభిభవాత్సమానాభిహారాచ్చ ॥ ౭ ॥ ॥

'అతిదూరాత్' ఇత్యాది । యథా దూరముత్పత్తితస్య పక్షిణో నోపలభిః ॥

'సామీప్యాత్' ఇతి । అతిశబ్దోఽత్రాపి యోజనీయః । అతిసామీప్యాదితి । యథా
చక్షుఃస్థస్యాజ్ఞానస్య । ఉభయత్రాపి దేశదోషకృతానుపలభిః ॥

'ఇన్ద్రియఘాతాత్' ఇతి । శ్రోత్రాదీనాం బుద్ధీన్ద్రియాణాం
దోషాద్ద్యోగ్యదేశావస్థితానామపి శబ్దాదీనామనుపలభిః ॥

'మనోఽనవస్థానాత్' ఇతి । మనసోఽనవస్థానమసమాహితతా,
విషయాన్తరప్రవృత్తత్వాత్ । తతశ్చానుపహతేన్ద్రియేఽపి సన్నిహితం విషయం
నోపలభతే । ఉభయత్రాపీన్ద్రియదోషాదనుపలభిః । మనసోఽపీన్ద్రియత్వాద్
భేదేనోపాదానం తు మనసః ప్రాధాన్యార్థమ్ ॥

'సౌఖ్యైత్' ఇతి । విషయదోషాత్ । విషయ ఏవ పరమాణ్వాదిస్తథా,
యేనావ్యగ్రమనసాఽప్యనుపహతేన్ద్రియేణ నోపలభ్యతే ॥

'వ్యవధానాత్' ఇతి । యవనికాదిభిస్తీరోధానాత్ స్థూలా అప్యవికృష్టా ఘటాదయో
నోపలభ్యన్తే ॥

'అభిభవాత్' ఇతి । ఆదిత్యప్రభాభిభూతత్వాత్ దివా తారకా నోపలభ్యన్తే ॥

'సమానాభిహారాచ్చ' ఇతి । సదృశానాం రాశీకరణాత్ ధాన్యరాశౌ హ్యేకో
ధాన్యగుడకః ప్రక్షిప్తో న దృశ్యతే । త్రిష్వప్యర్థాన్తరదోషాదనుపలభిః ।
నత్వేత అనుపలభ్యమానా న సన్తి ॥ ౭ ॥

కారికా ౮

యద్యేవం కేన ప్రకారేణ సతోరపి ప్రధానపురుషయోరనుపలభ్ధిరిత్యాహ-

॥ సౌఖ్యైర్తదనుపలభ్ధిర్నాభావాత్ కార్యతస్తదుపలభ్ధేః ।

మహదాది తచ్చ కార్యం ప్రకృతినరూపం విరూపం చ ॥ ౮ ॥ ॥

'సౌఖ్యైర్తదనుపలభ్ధిః' ఇత్యాది । ప్రకారాన్తరాభావాత్ సూక్ష్మత్వాత్సతోరపి
తయోరనుపలభ్ధిః । నన్వభావాదేవ కస్మాదనుపలభ్ధిర్న భవతి । యథా
ఘటస్యోత్పత్తేః ప్రాక్ మృత్ శరాదిషు ॥ తస్య ప్రధ్వంసాభావాత్,
గవి వాశ్వత్సస్యాశ్వత్వే వా గోతస్యేతరేతరాభావాత్, వన్ధ్యాసుతస్య
వాత్యన్తాభావాదిత్యాహ- 'నాభావాత్' ఇతి । చతుర్విధాదిత్యర్థః ॥

యద్యేవం కథం తౌ స్త ఇతి గమ్యత ఇత్యాహ- 'కార్యతస్తదుపలభ్యే' ఇతి ।
 యద్యప్యతోభయం ప్రకాస్తం తథాపి తచ్చభేదేన ప్రధానం నిర్దిశ్యతే ।
 ప్రధానస్యాస్తిత్వప్రతిపత్తిః కార్యాదిత్యర్థః । పురుషస్యాస్తిత్వప్రతిపత్తౌ
 హేతుం వక్ష్యతి ॥

కిం తత్కార్యమిత్యాహ- 'మహదాది తచ్చ కార్యమ్' ఇతి । మహాన్ బుద్ధిః స
 ఆదిర్యస్య తన్మహదాదిభూతపర్వంతం కార్యమస్తి । తత్ ప్రధానమ్, యస్యేదం
 మహదాదికార్యం వ్యక్తమ్, అకారణస్య కార్యస్యానుత్పాదాత్ ॥

'ప్రకృతిసరూపం విరూపం చ' ఇతి । తద్వ్యక్తం ప్రకృతేః ప్రధానస్య
 సదృశమసదృశం చేత్యర్థః । ఏతదుత్తరత్ర యోజయిష్యతే ॥ ౮ ॥

కారీకా ౯

తత్కార్యం కారణాదుత్పద్యమానం సదుత్పద్యతే, కిమసత్, కిం వా సదసదితి? తత్ర
 విరుద్ధధర్మాధ్యాసితత్వాత్సదసన్నోపపద్యతే । అసదితి వైశేషికాః ।
 అత్ర దూషణమాహ-

॥ అసదకరణాదుపాదానగ్రహణాత్ సర్వసమ్భవాభావాత్ ।

శ్చైస్య శక్యకరణాత్, కారణభావాచ్చ సత్కార్యమ్ ॥ ౯ ॥ ॥

'అసదకరణాత్' ఇత్యాది । ఇహ లోకే అసతః కరణం నాస్తి, యథా శశవిషాణాదీనామ్ ।
 యదేవ సత్ ఘటాదిద్రవ్యం తదేవ మృత్పిణ్డాదినా కారణవిశేషణ క్రియతే,
 నాసత్ ॥

'ఉపాదానగ్రహణాత్' ఇతి । ఇహ యదర్థం యదుపాదీయతే తస్య తదుపాదానం కారణమ్,
 యథా తైలస్య తిలః, దధ్నుః క్షీరమ్ । అత్ర తైలం దధి చ యది న స్యాత్
 కథం తస్యోపాదానస్య గ్రహణం తదర్థిభిః క్రియతే । తస్మాదుపాదానసంగ్రహాత్
 సదేవ కార్యమ్ । అన్యథా సికతాసలిలయోరపి గ్రహణం స్యాత్ ॥

'సర్వసమ్భవాభావాత్' ఇతి । యద్యసత్కార్యం భవేత్ తదా సర్వస్య సర్వత్ర
 సమ్భవః స్యాత్ । న చైవమ్ । తస్మాత్సదేవ కార్యమ్ ॥

'శక్తస్య శక్యకరణాత్' ఇతి శక్తం కారణం నాశక్తమిత్యేవమప్యవగన్తవ్యమ్ ।
 అన్యథోపహతశక్తర్పిణ్డాఙ్కరోత్పత్తిప్రసక్తః । శక్తశ్చ కో
 భవతుమర్హతి, యః శక్తిమాన్ । తస్య శక్తిమతః శక్యస్య కరణాత్,
 శకసీయస్య కార్యస్యోత్పాదనాదిత్యర్థః । ఏవం చ తచ్చకసీయం యది కారణే

శక్తిరూపేణావస్థితం స్యాత్ | తస్మాత్పదేవోత్పద్యతే నానత్ ||

'కారణభావాచ్చ' ఇతి | కారణస్య సత్త్వాదిత్యర్థః | యద్యసత్కార్యముత్పద్యతే
కిమితి కారణభావేన కార్యస్య భావో భవతి | భవతి చ |

తస్మాచ్ఛక్తిరూపేణావస్థితమితి గమ్యతే | అథవా- కారణభావాదితి
కారణస్వభావాత్ | యత్స్వభావం కారణం తత్స్వభావం కార్యమ్, యథా
స్నిగ్ధస్వభావస్తిలేభ్యః స్నిగ్ధమేవ తైలమ్, మృతో మృత్స్వభావో ఘటః |
యద్యసత్కార్యం స్యాత్, అసత్స్వభావేభ్యో హ్యుత్పాద్యేత్యేత్యేవం సాంఖ్యానాం
సదేవోత్పద్యత ఇతి సిద్ధాంతః || ౯ ||

కారికా ౧౦

ఏవం మహదాదికార్యం సదేవోత్పద్యత ఇతి వ్యవస్థాప్య ప్రకృతేవిరూపం సరూపం
చ దర్శయతి | తత్ర ప్రకృతేర్విరూపమధిక్యత్వాహ-

|| హేతుమదనిత్యమవ్యాపి సక్రియమనేకమాశ్రితం లింగమ్ |
సావయవం పరతన్త్రం వ్యక్తం, విపరీతమవ్యక్తమ్ || ౧౦ || ||

'హేతుమత్' ఇత్యాది | వ్యక్తం మహదాదిభూతపర్వన్తమ్ | అవ్యక్తం ప్రధానం
తత్ర వ్యక్తం హేతుమత్, యథాస్యం కారణేభ్య ఉత్పద్యమానత్వాత్ |
తత్ర ప్రధానాదుత్పద్యమానో మహాన్ హేతుమాన్, మహతోఽహంకారో హేతుమాన్,
అహంకారాత్తన్మాత్రాణ్యేకాదశేన్ద్రియాణ్యుత్పద్యమానాని హేతుమన్తి చ,
తన్మాత్రేభ్యశ్చ మహాభూతాని హేతుమన్తి | విపరీతమవ్యక్తమహేతుమదిత్యర్థః,
తస్యాన్యతః కుతశ్చిదనుత్పాదాత్ | నహి ప్రధానాకించిదపరమన్తి
యతస్తదుత్పద్యతే ||

అనిత్యం వ్యక్తమ్, కారణేభ్య ఉత్పన్నత్వాత్ ఘటాదివత్ | కారణాని చ ప్రాగుక్తాన్యేవ |
విపరీతమవ్యక్తం నిత్యమిత్యర్థః, కుతశ్చిదనుత్పన్నత్వాత్ ||

అవ్యాపి వ్యక్తం ప్రాదేశికమిత్యర్థః | దైవం మానుషం తైర్యగోనం చ,
తదాసీమన్యత్రావర్తమానత్వాత్ | సర్వగతం విపరీతమవ్యక్తం వ్యాపీత్యర్థః,
దేవాదిషు త్రిషు లోకేషు సర్వదా వర్తమానత్వాత్ |

'సక్రియమ్' ఇతి | క్రియాశబ్దేనాత్ర సంసరణమభిప్రేతమ్, న క్రియామాత్రమ్ |
మహదాదిసాక్ష్యపర్వన్తం వ్యక్తం దేవాది సంసరతీత్యర్థః | విపరీతమవ్యక్తమ్,
ఆసంసారి | త్రిషు లోకేషు స్థితత్వాన్న సంసరతి | న పునః క్రియైవ నాస్తితి
నిష్క్రియమ్, తస్య జగత్కర్తృత్వాత్ ||

అనేకం వ్యక్తమ్, మహదాదిభూతపర్వస్తతాయాస్త్రయోవింశతిప్రకారత్వాత్ | విపరీతం వ్యక్తమ్, త్రయాణాం లోకానాం తస్యైకస్య కారణత్వాత్ ||

'ఆశ్రితమ్' ఇతి | యద్యస్మాదుత్పన్నం మహదాది వ్యక్తం తదేవ తదాశ్రితం నాన్యత్ | ఉత్పన్నమన్యదాశ్రితమితి దర్శనార్థం వచనమ్, అన్యథా హేతుమదిత్యనేనైవాశ్రితం సిద్ధమేవ | విపరీతమవ్యక్తమ్, అనాశ్రితమ్ | తతోఽన్యస్య కారణస్యాభావాత్ ||

'లిఙ్గమ్' ఇతి | లిఙ్గ్యతేఽనేనావ్యక్తమితి లిఙ్గమ్ | విపరీతమవ్యక్తమ్, న లిఙ్గ్యతే కిఞ్చిదనేనేతి | అథవా లయం గచ్ఛతీతి లిఙ్గమ్ | ప్రలయకాలే హ్యకాశాదయః పఞ్చ యథాక్రమం శబ్దాదితన్మాత్రేషు లీయన్తే, తన్మాత్రాణీన్స్త్రియాణి చాహఙ్కారే, అహఙ్కారో మహతి, మహాన్ప్రధాన ఇతి | విపరీతమవ్యక్తమ్, న కుత్రచిదిదం లీయతే, అహేతుత్వాత్ ||

'సావయవమ్' ఇతి | శబ్దాదయోఽవయవా ఉచ్యన్తే | తైరాధ్యాత్మికం బాహ్యం చ వ్యక్తం యుక్తమ్ | విపరీతమవ్యక్తమ్, తైరయుక్తత్వాత్ ||

పరతన్త్రమ్ | న స్వతన్త్రమ్ | యదస్మాదుత్పద్యతే తదేవానురుద్ధ్య స్వకార్యం జనయతి న తద్వ్యతిరేకేణి దర్శనార్థమ్ | అన్యథా హేతుమదిత్యనేనైవ పరతన్త్రత్వం ప్రసిద్ధమేవ | విపరీతమవ్యక్తమ్, స్వతన్త్రం న కించిదపేక్షతే || ౧౦ ||

కారికా ౧౧

సారూప్యమధిక్యత్యాహ-

|| త్రిగుణమవివేకి విషయః సామాన్యమచేతనమ్ప్రసవధర్మి |
వ్యక్తం, తథా ప్రధానమ్, తద్విపరీతస్తథా చ పుమాన్ || ౧౧ || ||

'త్రిగుణమ్' ఇత్యాది | త్రయస్సత్త్వాదయో గుణా యస్య తత్త్రిగుణం వ్యక్తమ్ | తథా ప్రధానమపి త్రిగుణం తత్స్వభావత్వాత్ ||

'అవివేకి' ఇతి | అవివేచనశీలం వ్యక్తమ్, అచేతనత్వాత్ | యద్వా గుణేభ్యస్తస్య పృథక్త్వాభావాదవివేకి | తథా ప్రధానమపి ||

సామాన్యం వ్యక్తమ్, సర్వపురుషోపభోగ్యత్వాన్మల్లాసీవత్ | తథా ప్రధానమపి ||
అచేతనం వ్యక్తమ్, సుఖదుఃఖమోహాన్న వేదయతీత్యర్థః | తథా ప్రధానమపి ||

'ప్రసవధర్మి' ఇతి | ప్రసవో ధర్మోఽస్యాస్తీతి ప్రసవధర్మి వ్యక్తమ్ |

తథా ప్రధానమపి । ద్వయోరపి ప్రసవధర్మిత్వమ్ ॥

తథా చ ప్రధానాన్మహాన్, మహతోఽఙ్కూర ఇత్యాదినా

స్వకార్యోత్పాదనధర్మత్వాద్యథా వ్యక్తావ్యక్తయోర్వైరూప్యం సారూప్యం చ,

తథా కిం పురుషస్య వాపీత్యాహ- 'తద్విపరీతస్తథా చ పుమాన్' ఇతి ।

వ్యక్తావ్యక్తాభ్యాం కైశ్చిద్ధర్మైర్విలక్షణ ఇత్యర్థః ॥

అత్ర పూర్వస్యా ఆర్యాయా అర్థో యోజ్యతే । హేతుమద్వ్యక్తమ్, అహేతుమద్వ్యక్తమ్ ।

పురుషోఽప్యహేతుమాన్, తస్య కుతశ్చిదనుత్పాదాత్ ॥

అనిత్యం వ్యక్తమ్, నిత్యమవ్యక్తమ్ । పురుషో నిత్యః, కుతశ్చిదనుత్పన్నత్వాత్ ॥

అవ్యాపి వ్యక్తమ్, వ్యాప్యవ్యక్తమ్ । పురుషోఽపి వ్యాపీ యదా ప్రకృత్యా ముక్తః ।

యుక్తశ్చేత్, వ్యక్తేన సదృశో న ప్రధానేన । హి సర్వదా దేవాదిషు

ప్రవర్తతే ॥

సక్రియం వ్యక్తమ్, నిష్క్రియమవ్యక్తమ్, అసంసారిత్వాత్ । పురుషోఽపి నిష్క్రియః,

కర్మత్వాభావాత్ ॥

అనేకం వ్యక్తమ్, ఏకమవ్యక్తమ్ । పురుషోఽనేకో బహుత్వాత్ । తస్య బహుత్వం

ప్రతిపాదయిష్యతి । ప్రధానేనాత్ర వైసాదృశ్యం తస్యైకత్వాత్ ॥

ఆశ్రితం వ్యక్తమ్, అనాశ్రితమవ్యక్తమ్ । పురుషోఽప్యనాశ్రితః

కుతశ్చిదనుత్పన్నత్వాత్ ॥

లింగం వ్యక్తమ్, అలింగమవ్యక్తమ్ । పురుషోఽప్యలింగః । న కించిదనేన

లింజ్యతే న వాయం కదాచిల్లియతేఽనుత్పన్నత్వాత్ ॥

సావయవం వ్యక్తమ్, నిరవయవమవ్యక్తమ్ । పురుషోఽపి నిరవయవః

శబ్దాదిభిరయుక్తత్వాత్ ।

పరతన్త్రం వ్యక్తమ్, స్వతన్త్రమవ్యక్తమ్ । పురుషోఽపి స్వతన్త్రః,

కుతశ్చిదనుత్పన్నత్వాత్ ॥

ద్వితీయస్యా ఆర్యాయా అర్థో యోజ్యతే-

త్రిగుణం వ్యక్తమవ్యక్తం చ । నిర్గుణః పురుషః, గుణానాం తత్రాభావాత్ ॥

అవివేకి వ్యక్తమవ్యక్తం చ । వివేకి పురుషశ్చేతనత్వాత్ । వివిక్తో వా

నిర్గుణత్వాత్ ॥

విషయో వ్యక్తమవ్యక్తం చ । పురుషో నిర్విషయః, భోక్తృత్వాత్, న భోగ్యః ॥

సామాన్యం వ్యక్తమవ్యక్తం చ | పురుషోఽసామాన్యః, అవిషయత్వాత్ ||

అచేతనం వ్యక్తమవ్యక్తం చ | చేతనః పురుషః సుఖాదివేదనత్వాత్ ||

ప్రసవధర్మి వ్యక్తమవ్యక్తం చ | పురుషోఽప్రసవధర్మి, అకర్తృత్వాత్ |

ఇత్యుక్తమ్ || ౧౧ ||

కారికా ౧౨

త్రయాణామపి వైరూప్యం సారూప్యం చేతి త్రిగుణమిత్సుక్తే కే కే త్రయో గుణాః
కిమాత్మకా ఇత్యాహ-

|| ప్రీత్యప్రీతివిషాదాత్మకాః ప్రకాశప్రవృత్తినియమార్థాః |

అన్యోఽన్యభిభవాశ్రయజననమిథునవృత్తయశ్చ గుణాః || ౧౨ || ||

'ప్రీత్యప్రీతివిషాదాత్మకాః' ఇత్యాది | ప్రీత్యాదయ ఆత్మానో యేషాం గుణానాం తే

తథోక్తాః సత్త్వరజస్తమాంసి త్రయో గుణాః | తత్ర ప్రీత్యాత్మకం సుఖాత్మకం

సత్త్వమ్, అప్రీత్యాత్మకం దుఃఖాత్మకం రజః, విషాదాత్మకం మోహాత్మకం తమః |

గుణా హ్యతీన్ద్రియత్వాత్పరిణత్యా సుఖాదినానుమీయమానాస్తదాత్మకా ఇతి వ్యపదిశ్యన్తే

||

కిం పునరేషాం ప్రయోజనమిత్యాహ- 'ప్రకాశప్రవృత్తినియమార్థాః' ఇతి |

ప్రకాశార్థం సత్త్వం ప్రకాశకత్వాత్, ప్రవృత్త్యర్థం రజశ్చలత్వాత్,

నియమార్థం తమః స్తిమితత్వాత్ ||

కిమితి తే గుణాః పరస్పరసవ్యపేక్షాః కిం వా నేత్యాహ-

'అన్యోఽన్యభిభవాశ్రయజననమిథునవృత్తయశ్చ గుణాః' ఇతి |

అన్యోఽన్యశబ్దః ప్రత్యేకమభినమ్బద్ధ్యతే | అభిభవతీత్యభిభవః |

పచాద్యచ్ | అన్యోఽన్యస్యాభిభవా అన్యోఽన్యభిభవాః | తద్యథా దేవేషు

సత్త్వముద్ధిక్తం రజస్తమసీ అభిభవతి, మనుష్యేషు రజః సత్త్వతమసీ,

తిర్యక్షు (తమః సత్త్వరజసీ) | ఆశ్రీయన్త ఇత్యాశ్రయాః | కర్మణ్యణే |

అన్యోఽన్యస్యాశ్రయాః, త్రిదణ్డవత్ | నాశ్రయాన్తరమేషామ్, అనాశ్రయాశ్చ

కర్తారః | జనయన్తీతి జననాః | 'కృత్యల్యుటో బహులమ్' ఇతి కర్తరి

ల్యుట్ | అనేకార్థత్వాత్ చ ధాతూనాం బోధనార్థా ద్రష్టవ్యాః | అన్యోఽన్యస్య

ప్రబోధకా ఇత్యర్థః | సర్వం హి వ్యక్తముత్పద్యమానం త్రిగుణాత్మకముత్పద్యతే |

తత్ర యదా సత్త్వముత్కృటం తదా రజస్తమసీ న్యక్కృతశక్తికే |

ప్రబోధ్యాయస్కాన్తో లోహావదుక్తమ్ (?) | సత్వస్యత్కృతేన గుణేన వ్యక్తం

జనయతి (?) ఏవం రజస్తమశ్చ యోజ్యమ్ । యదా గుణద్వయముద్భూతశక్తి తదా
 ద్వయమపీతరదభిభవతి, ప్రబోధయతీత్యర్థః । అన్యోఽన్యమిథునా ఇతి ।
 అన్యోఽన్యస్య సహాయా ఇత్యర్థః । తథా చోక్తం విష్ణుగీతాయామ్-
 రజసో మిథునం సత్త్వం సత్త్వస్య మిథునం రజః ।
 ఉభయోః సత్త్వరజసోర్మిథునం తమ ఉచ్యతే ॥

ఏకస్యాం వ్యక్తై త్రయాణామభిభవప్రబోధనానుక్తై వ్యక్తమ్, ఇతరే తు తౌ
 ఏవ ప్రవృత్తిం జనయన్త ఇతి దర్శయన్నాహ- అన్యోఽన్యవృత్తయ ఇతి ।
 వృత్తిః సుఖాదిరూపేణ పరిణతిః । వృత్తిహేతుత్వాద్ వృత్తయ ఉచ్యన్తే ।
 అన్యోన్యవృత్తిహేతవ ఇత్యర్థః । తద్యథా కాచిద్యోషిద్రూపశీలదత్సన్తగుణా

(!) సితత్వాత్సాత్త్వికీ సా భర్తుః సుఖముత్పాదయతి సపత్నీనాం
 కాసాంచిద్దుఃఖం కాసాంచిద్విషాదమిత్యత్ర సత్త్వమాత్మనో ద్వయోశ్చ
 వృత్తిహేతుః । కస్యచిత్ప్రబోధత్యన్తశూరత్వాద్ భృత్యా రాజసాః,
 పరేషాం యుధ్యమానానాం ప్రహారైర్దుఃఖం జనయన్తి, పలాయమానానాం
 విషాదమ్, స్వామినశ్చ తుష్టిమిత్యత్ర రజ ఆత్మనో ద్వయోస్చ వృత్తిహేతుః ।
 మేఘాంశ్చాముగ్న ॥ । వానిషాన్తకారీకృత్యోన్నతత్వాత్ (?) తామసాః, తే
 వర్షన్తః ప్రోషితభర్తుకాణాం విషాదం జనయన్తి, పథికానాం దుఃఖమ్
 కృషీవలానాం తుష్టిమిత్యత్ర తమ ఆత్మనో ద్వయోశ్చ వృత్తిహేతుః ॥ ౧౨ ॥

కారికా ౧౩

ఏషాం దుర్లక్షణానాం లక్షణాన్తరమాహ-
 ॥ సత్త్వం లఘు ప్రకాశకముపష్టమ్భకం చలం చ రజః ।
 గురు వరణకమేవ తమః, ప్రదీపవచ్చార్థతో వృత్తిః ॥ ౧౩ ॥ ॥

'సత్త్వమ్' ఇత్యాది । ఇష్టం సాంఖ్యాచార్యాణాం సత్త్వం లఘుస్వభావం ప్రకాశం చ ।
 యస్యోద్దేకాచ్ఛరీరేంఽశాని లఘూని భవన్తి, విషయప్రకాశనసమర్థాని
 చేన్ద్రియాణి । బాహ్యేని చ ద్రవ్యాణి లఘూని ప్రకాశాత్మకాని నిర్మలాని
 భవన్తి ॥

'ఉపష్టమ్భకం చలం చ రజః' ఇతి । ఉపష్టమ్భయతీతుస్యపష్టమ్భకమ్ ।
 యస్యోద్దేకాద్ దేవదత్తో వ్యవస్యతి, చలచిత్తశ్చ భవతి । బాహ్యేని చలాని
 భవన్తీతి ॥

'గురు వరణకమేవ తమః' ఇతి । వృణోతి పిధత్త ఇతి । 'కృత్యల్యుటో బహులమ్'
 ఇతి కర్తరి ల్యుట్, కరణే వా । పశ్చాత్ స్వార్థే కన్ । యస్యోద్దేకాద్ గురూణ్యజ్ఞాని

భవన్తి ఇన్ద్రియాణి చ తమనైవాత్తాని భవన్తి | బాహ్యాని చ గురూణ్యనిర్మలాని
చ భవన్తి ||

ఉదాహరణదిగియమన్యాన్యపి విజ్ఞేయాని భవన్తి | తథా
చాపః- ప్రీతిప్రీతి(?)స్వాభిషక్కులాఘవాని ప్రసాదహర్షా
చ, స్తమౌఘధర్మత్వద్వేషచలనశోషణతాపభేదాశ్చ,
వరణాపధ్వంసనసాదనగౌరవదైన్యభీతయత్సైతాని సత్త్వరజస్తమసాం
క్రమేణ జ్ఞాతవ్యాని లింగాని ||

నను చైతే పరస్పరవిలక్షణా గుణా విరుద్ధత్వాత్ కథం సమ్భూయైకత్ర
వర్తన్త ఇత్యాహ- 'ప్రదీపవచ్చార్థతో వృత్తిః ఇతి | ప్రదీపస్యేవ
ప్రదీపవత్ | తైలవర్త్యగ్నిసముదాయః ప్రదీపః | యదా సముదాయాత్మ
|| పరస్పరవిలక్షణానామపి ప్రదీపభా || | ప్రవృత్తిః, తమసి స్థితా
ఘటాదయో దేవదత్తస్య ప్రకాశయితవ్యా ఇతి, తథా సత్త్వరజస్తమసాం
పురుషార్థహేతునా ప్రవృత్తిః, పురుషార్థశబ్దోపలబ్ధిశ్చేతి || ౧౩||

కారికా ౧౪

నను చ 'త్రిగుణమవివేకి విషయః సామాన్యమచేతనం ప్రసవధర్మి వ్యక్తమ్',
తత్ర సుఖదుఃకమోహోపలభ్యేన్ద్రిగుణ్యం వ్యక్తం సిద్ధమ్, అవివేక్యాదయో ధర్మాః
ప్రసవపర్యన్తాః కథం సిద్ధ్యస్తీత్యాహ-

|| అవివేక్యాదిస్సిద్ధస్త్రైగుణ్యాత్త్వద్విపర్యయాభావాత్ |
కారణగుణాత్మకత్వాత్కార్యస్యావ్యక్తమపి సిద్ధమ్ || ౧౪ || ||

'అవివేక్యాదిః సిద్ధః ఇత్యాది | గుణిద్వారేణ గుణాభిధానమ్ |
అవివేక్యాదిగుణస్సిద్ధః | వ్యక్త ఇతి వాక్యశేషః ||

కుతః? త్రైగుణ్యాత్ | కథం? యస్మాద్గుణా ఏవావివేకినో భోగ్యాస్సామాన్యా అచేతనా
ప్రసవధర్మిణశ్చ, తే చ వ్యక్తే సిద్ధా ఇతి సిద్ధో గుణః ||

'తద్విపర్యయాభావాత్' ఇతి | (త్రైగుణ్యస్యాభావాదితి) |
త్రైగుణ్యస్యాభావేఽవివేక్యాదయోరభావాత్ | న హి నిర్గుణస్య పురుషస్యావివేక్యాదిః
సమ్భవతి | తస్మాత్త్రైగుణ్యాదేవావివేక్యాదిస్సిద్ధః ||

ఏవం చ సతి, ప్రధానమపి త్రైగుణ్యాత్తథావిధం సిద్ధమ్ | యదాహ-
'కారణగుణాత్మకత్వాత్కార్యస్యావ్యక్తమపి సిద్ధమ్' ఇతి | కారణస్య యో గుణః స

ఆత్మా స్వభావో యస్య తత్తథోక్తమ్ | తస్య స్వభావస్తత్త్వమ్ | తస్మాదిహ లోకే
కారణగుణకం కార్యం దృష్టమ్ | శుక్తైః కృష్ణైర్వా తన్తుభిరారబ్ధః
పటః శుక్లః కృష్ణో వా భవతి | యద్యవ్యక్తం తథావిధం న స్యాత్, కథం
వ్యక్తం తథావిధం భవేత్ || ౧౪ ||

కారికా ౧౫

నను చ సతి ధర్మిణి ధర్మాశ్చిన్త్యన్తే ప్రధానస్యైవ
ధర్మిణోఽలబ్ధసిద్ధిత్యాత్ కథమవివేక్యాదీత్యాహ-

|| భేదానాం పరిమాణాత్ సమన్వయాచ్ఛక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ |
కారణకార్యవిభాగాదవిభాగాదైవశ్యరూప్యస్య || ౧౫ || ||

'భేదానామ్' ఇత్యాది | కార్యతన్తదుపలభేర్మహదాది తచ్చ కార్యమిత్యనేనైవ
సాధితేఽస్మిన్ యథావదధికతే పునర్దార్ధ్యార్థం సమనన్తరోపాదానమ్ | భిద్యన్త
ఇతి భేదాః కార్యవిశేషాన్తేషాం (ఏకస్సంసర్గీ దృష్టః) పరిమాణాచ్చ |
భేదానాం పరిమితత్వాదిత్యర్థః | యేన చ పరిమితాన్తేషామేకః సంసర్గీ
దృష్టః | యథా మూలాఙ్కరపత్రకాణ్డప్రసవపుష్పతణ్డలకణానాం
భేదానాం వ్రీహిః తవిబాహ్యోధ్యాత్మికభేదాః | పరిమితబాహ్య
బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యవ్రాశ్చతుర్దశ | ఆధ్యాత్మికాశ్చ
మహదహఙ్కరతన్మాత్రేన్ద్రియభూతాఖ్యాన్త్రయోవింశతిః | తస్మాదేతేషామేకేన
సంసర్గిణా భవితవ్యమ్ | యత్రైషాం సంసర్గస్తదవ్యక్తం కారణమస్తీతి
సామాన్యతోదృష్టమనుమానమ్ ||

'సమన్వయాత్' భేదానామితి వర్తతే | సమన్వయోఽనుగమః |
ఏకజాత్యనుగమాదిత్యర్థః | య ఏకజాత్యనుగతా భేదాన్తేషామేకమేవ
తథాభూతం కారణం దృష్టమ్ | యథా కటకకేయూరాదీనాం సువర్ణపిణ్డః,
యథా వా శరావాదీనాం మృత్పిణ్డః | ఏవమేషామపి బాహ్యోధ్యాత్మికానాం
సుఖదుఃఖమోహానుగతత్వాదేకేన తథావిధేన భవితవ్యమ్ | య ఏషాం
సముదాయస్తన్ప్రధానమితి సామాన్యతోదృష్టమ్ |

'శక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ' ఇతి | ఇహ కులాలాదిశక్తిపూర్వికా ఘటాదీనాం
ప్రవృత్తిర్దృష్టా నాశక్తిపూర్వికా | ఏషామపి బాహ్యోధ్యాత్మికానాం
ప్రవృత్తిర్దృశ్యతే | తతశ్చ ప్రాక్ చ ప్రవృత్తేర్జనితయా శక్త్యా
భవితవ్యమ్ | యాసౌ శక్తిః నైవావ్యక్తభావమాపద్యత ఇతి సామాన్యతోదృష్టమ్ ||

'కారణకార్యవిభాగాత్' ఇతి | కారణస్య పూర్వభావిత్యాత్ పూర్వనిపాతః |

అల్పచైతన్య పూర్వనిపాతస్యానిత్యత్వమ్ | యత ఉత్పద్యతే తత్కారణమ్,
 యచోత్పద్యతే తత్కార్యమ్ | యథా మృత్పిణ్డఘటయోర్జన్యజనకత్వేన
 పృథగర్థక్రియాకరణాచ్చ విభాగో దృష్టః | అన్యథా
 ఘటాస్యోదకాహరణక్రియా యా న సా మృత్పిణ్డస్య, యా మృత్పిణ్డస్య న సా ఘటస్య
 |

ఏవం వ్యక్తస్య మహదాదేః కార్యత్వాత్పృథగర్థక్రియాకరణాచ్చ విభాగః |
 తస్మాదస్య కారణేన భవితవ్యమ్ | తచ్చావ్యక్తాత్కిమన్యత్ స్యాదితి ||

అస్మిన్ వ్యాఖ్యానే 'కార్యతన్త్రుపలభేర్మహదాది తచ్చ కార్యమ్' ఇత్యనేవైవ
 సిద్ధత్వాదవ్యైరన్యథా వ్యాఖ్యాయతే | యదుపకరోతి తక్తారణమ్, యదుపక్రియతే
 తత్కార్యం తయోర్విభాగాత్, ఉపకార్యోపకారకభావాదిత్యర్థః | తత్ర కార్య
 || వ్యాదీని శరీరస్థాని స్థానసాధనా || వభోగైః కారణాన్యపకుర్వన్తి |

కారణాని చ వృద్ధిక్షతసంరోహణపాలనైః కార్యాణి | బాహ్యాని చ కారణాని
 పృథివ్యా ధృతిసజ్గ్రహపత్తివ్యాహనావకాశదానైః పరస్పరముపకుర్వన్తి |
 తథా దైవమానుషత్తైర్యగ్యోనాని పరస్పరోపకారీణి | తత్ర దైవమ్,
 యథాకాలం శీతోష్ణవర్షాగమః, మానుషత్తైర్యగ్యోనాన్యపకరోతి |
 మానుషమిజ్యాయాగస్తృతిభిర్దైవం రక్షతి, పోషణభేషజ్యైశాహ
 తైర్యగ్యోనముపకరోతి | యథాధ్యాత్మికానాం బాహ్యానాం చోపకార్యోపకారకభావో
 బుద్ధికృత ఇవ దృశ్యతే తదస్య కశ్చిద్వ్యవస్థాపితా స్యాత్, కుతోఽయం
 విభాగ ఇత్యన్యథానుపపత్తేః ||

'అవిభాగాదైశ్వరూప్యస్య' ఇతి | న విద్యతే విభాగోఽస్యేత్యవిభాగః |
 అవిభక్తాదిత్యర్థః | తస్మాదైశ్వరూప్యస్యోపలభేరితి శేషః | ఇషా
 లోకేఽవిభక్తాదేకస్మాదిక్షుద్రవ్యాద్రసఫాణితగుడఖణ్ణశర్కరాదివైశ్వరూప్యం
 నానాత్వం దృశ్యతే,

తత్రైకస్మాద్ధృద్ధాధిమస్తునవనీతఘృతాదివైశ్వరూప్యముపలభ్యతే |
 ఏవమాధ్యాత్మికానాం బాహ్యానాం చ వైశ్వరూప్యమ్ | తస్మాదేషామవిభక్తేనైవ
 భవితవ్యమితి సామాన్యతోదృష్టమ్ ||

అన్యస్తాహ- 'అవిభాగే వైశ్వరూప్యస్య' ఇతి | అవిభాగో లయః,
 వైశ్వరూప్యం జగత్ నానారూపత్వాత్ | ప్రలయకాలే వైశ్వరూప్యం క్వ లీయతే
 స్థితుత్పత్తిప్రలయాజ్జగత ఇతి | న చేశ్వరే లయనం సమభవతి, తస్య
 నిర్గుణత్వేనాభ్యుపగమాత్ | తస్మాదన్యథానుపపత్త్యాస్తి తదేకమితి | తథా

చాపలుః-

ప్రధానాదానుపూర్వ్యణ సృష్టిరోకస్య సంసరః ।

ప్ర ॥ ప్రాతిఘోమ్యేన పునస్తత్త్రివ సఞ్చరః ॥ ఇతి ॥ ౧౫ ॥

కారికా ౧౬

ఏషాం హేతూనాం ప్రవర్తనార్థమాహ-

॥ కారణమస్యవ్యక్తమ్, ప్రవర్తతే త్రిగుణతః సముదయాచ్చ ।

పరిణామతః సలిలవత్, ప్రతిప్రతిగుణాశ్రయవిశేషాత్ ॥ ౧౬ ॥ ॥

'కారణమస్తి' ఇత్యాది ॥

యది కారణమస్యవ్యక్తం తత్కథం ప్రవర్తత ఇత్యాహ-

'త్రిగుణతస్సముదయాచ్చ' ఇతి । యదా ప్రకృతిస్థా గుణాస్సామ్యేన ప్రవర్తనే

తదా (త్రీనేవాధికృత్య ప్రవర్తనే వైకైకమిత్యర్థః । యదా వైషమ్యేణ

ప్రవర్తనే తదా) కార్యం కారణారబ్ధత్వాత్ సముదయాత్ ప్రవర్తతే । సమంతాదుదయో

యస్య గుణస్య తమధికృత్యేత్యర్థః, శేషస్యకృతతక్షికత్వాత్ । యది

సముదయాదవ్యక్తం ప్రవర్తతే తస్మాదుత్పన్నం తదవ్య ॥ । స్యాన్న భవతి ॥

శుక్లేభ్యః కృష్ణేభ్యో వా తన్తుభ్యః శుక్లః కృష్ణో వా పటో భవతీత్యాహ-

'పరిణామతః' ఇత్యాది । పూర్వస్యామవస్థాయామవస్థాన్తరం పరిణామః, తస్మాద్ధేతోః

ప్రవర్తతే । యథా కణికాయాః సూక్ష్మాయా మూలకః శాఖాప్రశాఖాదిప్రవృద్ధో

మహాన్వనస్పతిర్వ్యక్తో భవతి, ఏవమవ్యక్తాదవ్యక్తం పరిణమతి ॥

యద్యేవమేకరూపాదుత్పన్నస్య త్రైలోక్యస్య కథమనేకరూపత్వమిత్యాహ-

'సలిలవత్ప్రతిప్రతిగుణాశ్రయవిశేషాత్' ఇతి । సలిలేన తుల్యం వర్తత ఇతి

సలిలవత్ । ఏకైకం ప్రతి గుణాః ప్రతిప్రతిగుణాః । త ఏవాశ్రయాస్తేషాం యో

విశేషస్తస్మాద్ధేతోః ప్రవర్తనే । యథా సలిలమన్తరిజాదేకరసమపి

తదేకస్య కట్వప్లూదేర్గుణస్యాశ్రయభూతస్య విశేషాన్నానారసం వర్తతే

ఏవమవ్యక్తమపితి గుణాత్మకత్వాదేకైకగుణాశ్రయవిశేషాన్నానారూపం

ప్రవర్తతే । తత్ర సత్త్వస్య కృతేరాశ్రయస్య విశేషాద్దేవభావేన

వర్తనమ్, రజస ఆశ్రయస్య విశేషాన్మానుషభావేన, తమస ఆశ్రయస్య

విశేషాత్త్రిగ్యోనిభావేనేతి ॥ ౧౬ ॥

కారికా ౧౭

ఏవమవ్యక్తస్యాస్తిత్వం ప్రవృత్తిం చ ప్రసాధ్య పురుషాస్తిత్వం
ప్రసాధయితుమాహ-

॥ సంఘాతపరార్థత్వాత్ త్రిగుణాదివిపర్యయాదధిష్ఠానాత్ ।
పురుషోఽస్తి భోక్తృభావాత్కైవల్యార్థం ప్రవృత్తేశ్చ ॥ ౧౭ ॥ ॥

'సంఘాతపరార్థత్వాత్' ఇత్యాది । సంఘాత ఇతి సంఘాతః । సంఘాతశ్చాసౌ
పరార్థశ్చేతి సంఘాతపరార్థః । సంఘాతత్వం హేతుః పరార్థత్వం సాధ్యమ్ ।
ఇహ లోకే సంఘాతబాహ్యః శయనాసనాదయో యే తే పరార్థా దృష్టాః ।
తే హి దేవదత్తస్య పరస్యార్థం కుర్వన్తి న స్వార్థమ్ । ఏతేఽప్యాధ్యాత్మికా
మహదాదయః శరీరసంజ్ఞకాః సంఘాతాః, తైః పరార్థైర్భవితవ్యమ్ । న
చ పురుషవ్యతిరిక్తోఽన్యః పరోఽస్తి పురుష ఏవ పర ఇ ॥ న్యతోదృష్టమ్ ॥

నను మహదాదిభూతపర్యంతం శరీరమేవ పురుషో నాన్యః కచ్చిదిత్యత్రాహ-
'త్రిగుణాదివిపర్యయాత్' ఇతి । ఆదిశబ్దేనావివేక్యాదయః పఞ్చ ధర్మా దృశ్యన్తే ।
తథా హి తద్విపరీతః పుమానితుక్తమ్ । తతశ్చ తద్విపరీతత్వాత్పుంసః
కథం మహదాదిమాత్రమేవ పురుషః । తస్మాద్వ్యతిరిక్తః పురుషో యస్యార్థక
ఇమే సంఘాతాః ॥

'అధిష్ఠానాత్' ఇతి । అధితిష్ఠత్యస్మిన్నిత్యధిష్ఠానమ్ ।
మహదాదిభూతపర్యంతం శరీరమిహ లోకే యదధిష్ఠానం తత్పరాధిష్ఠితం
దృష్టమ్, యథా రథాది । దృశ్యతే చాధిష్ఠానం శరీరమ్ ।
తస్మాదస్యాధిష్ఠాత్రా భవితవ్యమ్ । యోఽసావధిష్ఠాతా న పురుషః,
నాన్తఃకరణమధిష్ఠాత్ప, తస్యాచేతనత్వాదితి సామాన్యతోదృష్టమ్ ॥

'భోక్తృభావాత్' ఇతి । భోక్తృత్వాదిత్యర్థః । ఇహ లోకే భోగ్యం దృష్ట్యా
భోక్తానుమీయతే । దృశ్యతే మహదాదిపర్యంతం భోగ్యమ్, తస్మాదస్యాపి
భోక్త్రా భవితవ్యమితి సామాన్యతోదృష్టమ్ । న చాన్తఃకరణం భోక్తృ,
తస్యాచేతనత్వాద్భోగ్యత్వాచ్చ । యశ్చ భోక్తా న ఏవ పురుషః
సాత్మకం జీవచ్ఛరీరం ప్రాణాదిమత్వాత్ । అస్మిన్ దేధే యోఽయమాత్మా
సమానజాతీయానేకవస్తస్తరసహాయః, ప్రతినియతైర్జ్ఞాదిభిరుజ్యమానత్వాత్
మనోవత్ ॥

'కైవల్యార్థం ప్రవృత్తేశ్చ' ఇతి । కైవల్యం మోక్షః ।
తదన్యార్థప్రధానస్యేషా ప్రవృత్తిః । తథాహి- ప్రధానం బుద్ధ్యాత్మనా

పరిణమతి । బుద్ధేశ్చాష్టాదశాని । తేషు చ జ్ఞానం కైవల్యమ్ । తత్ర యది
పురుషో న స్యాత్తదా తదర్థా ప్రవృత్తిర్న భవేత్ । తస్మాదన్యథానుపపత్త్వా
పురుషోఽస్తి ॥

తత్ర సిద్ధే పుంసి వివాదాః । ఏక ఏవాయం పురుషః సర్వశరీరేషు స్థిత
ఇత్యేకే । సర్వే కాయ ఉపసతానేకాత్మానస్సాత్మకత్వాత్, యోగిశరీరవృంద ॥

ప్రతిశరీరమనేకః పురుష ఇత్యపరే । ఏక ఏవ పురాణః పురుషః, తస్మాదగ్నేస
॥ విఘ్నలిక్ష్ణాః ప్రతిశరీరం పురుషా ఆబిర్భూతా ఇతి వేదాన్తవాదినః ॥ ౧౭ ॥

కారికా ౧౮

అత్రాహ-

॥ జననమరణకరణానాం ప్రతినియమాదయుగపత్ప్రవృత్తేశ్చ ।
పురుషబహుత్వం సిద్ధం త్రైగుణ్యవిపర్యయాచైవ ॥ ౧౮ ॥ ॥

'జననమరణకరణానామ్' ఇత్యాది । కరణం చక్షురాదీన్ద్రియమ్
దేహేన్ద్రియాదేరధిష్ఠానస్యోత్పత్తివినాశౌ । తద్యోగాత్పురుషః జననమరణేఽపి
వ్యవస్థాప్యేతే । స్వతః పురుషస్య తే న సమృధవతః । కుతః ? - నిత్యతాత్
తత్ర యద్యేకః పురుషః స్వాత్మైకస్మిన్ జాయమానే మ్రియమాణే వా సర్వేషాం
జననమరణే స్యాతామ్ । తత్రైకస్మింశ్చక్షుష్మతి శ్రోత్రవతి వా సర్వేన్ధ్రా
(బధిరా వా, పశ్యేయుః శ్రుణుయుర్వా । ఏకస్మిన్నస్తే) బధిరే వా తథా స్యుః ।
న చైవమ్, జననాదీనాం ప్రతినియమాత్ । తస్మాదన్యథానుపపత్త్వా పురుషబహుత్వం
సిద్ధమ్ ॥

'అయుగపత్ప్రవృత్తేశ్చ' ఇతి । యద్యేకః పురుషః స్వాత్మైకేనాధిష్ఠాత్త్రా
తిష్ఠతి దేహే, ధర్మాధర్మయోరర్థానర్థయోః సుఖదుఃఖయోర్వా ప్రవృత్తే
సర్వ ఏవ యుగపత్ప్రవర్తేరన్ । న చైవమిత్యన్యథానుపపత్తిః ॥

'త్రైగుణ్యవిపర్యయాచ్చ' ఇతి । త్రయ ఏవ గుణాస్త్రైగుణ్యమ్ । తద్
విపర్యయోఽన్యథాత్వమ్ । అధిష్ఠానస్య త్రిగుణాత్మకత్వాత్తద్యోగాత్పురుషోఽపి
త్రిగుణాత్మక ఇత్యువ్యతే । తత్ర యద్యేకః పురుషః స్వాత్మైకస్మిన్ సాత్త్వికే
రాజసే తామసే వా, సర్వ ఏవ తథావిధాః స్యుః । న చైవమ్, గుణానం
విపర్యయదర్శనదిత్యన్యథానుపపత్తిః ॥

పురాణపురుషాదగ్నేరిపి విఘ్నలిక్ష్ణాః ప్రతిశరీరం పురుషా ఇత్యస్మిన్నపి
దర్శనే పురుషబహుత్వమస్త్యేవ । తేషాం పరస్పరవిలక్షణత్వాత్ తే

పురాణపురుషాదభిన్నా భిన్నా వేతి దర్శనద్వయమ్ | తదన్యత్ర వివారితత్వాదిహ
గ్రన్థగౌరవభయాన్నోపన్యస్తమస్మాభిరితి || ౧౮ ||

కారికా ౧౯

ఏవం పురుషబహుత్వం ప్రసాధ్య తద్ధర్మాన్ కథయితుమాహ-
|| తస్మాచ్చ విపర్యాసాత్స్విద్ధం సాక్షిత్వమన్య పురుషస్య |
కైవల్యమూధ్యస్థం ద్రష్టుత్వమకర్తుభావశ్చ || ౧౯ || ||

'తస్మాచ్చ విపర్యాసాత్' ఇత్యాది | యః ప్రాగుక్తో విపర్యయః- త్రిగుణమవివేకి
విషయః - ఇత్యాదినా, తస్మాత్సాక్షిత్వాదయో ధర్మాః పురుషస్య సిద్ధాః |
తత్ర నిర్గుణస్య పురుషస్యాప్రసవధర్మిత్వాదకర్తుత్వమ్ | యశ్చాకర్తా స
భవత్సుదాసీనః | సప్రవిధం చాస్యాదాసీన్యమ్ | తథా చోక్తమ్ -
పశ్యతి శ్చోణోతి సర్వమ కరోతి స్థితిం ప్రసజం చ నాపి |
స్వతో న పరతో || ంఓభయతశ్చాప్యదాసీనః || ఇతి ||

యశ్చోదాసీనః స సాక్ష్యపి భవతి ప్రధానసమ్బంధినః క్రియాకలాపస్య
నిర్గుణత్వాత్ ||

కైవల్యం కేవలభావాత్ చేతనత్వాచ్చ ద్రష్టుత్వమితి ||

నను చ యద్యకర్తా తత్కథం- భోక్తుభావాదస్తి పురుషః? తథా చాహుః-
బాలహుతాశనతరవః స్వయమకృతానాం యథా హి భోక్తారః |
పురుషోఽపి విషయఫలానాం స్వయమకృతానాం తథాపి భోక్తా || ఇతి ||
ఇత్యుక్తమకర్తురపి భోక్తుత్వమన్యేతి || ౧౯ ||

కారికా ౨౦

నను చ యద్యచేతనమన్యక్తం కథం దేహేన్ద్రియసంజ్ఞమధిష్ఠానం
ధర్మాధర్మాదిషు ప్రవర్తతే, తస్యాచేతనత్వాదిత్వాహ-
|| తస్మాత్తత్సంయోగాదచేతనం చేతనావదివ లిజమ్ |
గుణకర్తృత్వేఽపి తథా కర్తేవ భవత్సుదాసీనః || ౨౦ || ||

'తస్మాత్తత్సంయోగాత్' ఇత్యాది | తేన పురుషేణ యః సంయోగస్తస్మాదచేతనం
చేతనావదివ భవతి | యథాగ్నిసంయోగాల్లోహమణిరిత్యుచ్యతే | లిజం
మహదాదిసూక్ష్మపర్యవం వక్ష్యతి ||

యది తదేవ త్రిగుణాత్మకం కర్తు న పుమాన్, కథం పురుషో గచ్ఛతీత్యుచ్యత

ఇత్యాహ- 'గుణకర్తృత్వేఽపి తథా కర్తేవ భవత్యుదాసీనః' ఇతి ।
 గుణానాం కర్తృత్వం న పురుషస్య । యథా పురుషసంయోగాదచేతనం లింగం
 చేతనావదివ భవతి, తథా గుణాత్మకలింగసంయోగాదకర్తృత్వం నన్ కర్తేవ
 భవతి । ఉదాసీనః । యథా స్వామీ స్వయమయోధాపి యాధభృత్యసంయోగాద్
 యోధేతి వ్యపదిశ్యతే, తథా పురుషోఽప్యపచారేణ కర్తేతి ।

తథా చోక్తమ్ -

ప్రవర్తమానాన్ ప్రకృతేరిమాన్ గుణాన్స్తమోఽభిభూతో విపరీతదర్శనః ।
 ఆహం కరోమీత్యబుధోఽభిమన్యతే తృణస్య కుష్ఠీకరణేఽప్యనీశ్వరః ॥

ఇతి ॥ ౨౦ ॥

కారికా ౨౦

నను ప్రధానపురుషయోః కిం (కర్తృత్వం) చైతన్యార్థమేవ సంయోగః,
 కిం వాన్యార్థమపీత్యాహ-

॥ పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య ।
 పంగ్వన్ధవదుభయోరపి సంయోగస్తత్కృతః సర్గః ॥ ౨౦ ॥ ॥

'పురుషస్య' ఇత్యాది । పురుషస్యార్థో ద్వివిధః, విషయోపభోగః కైవల్యం చ ।
 తదుభయం ప్రధానేన సమాద్యమ్ । విషయోపభోగశ్చ ప్రధానవిభూతిమన్తరేణ
 న సమ్భవతి, ఇతి దర్శనార్థం పురుషః ప్రధానేన సంయుజ్యతే । మానం
 స్వాం విభూతిం దర్శయితుమసమర్థాత్పురుషేణ సంయుజ్యతే (?) । దృష్ట్వా స
 సర్వాం విభూతిమనుభూయ విరసత్వాద్ విరక్తః పురుషః ప్రధానేన త్యజ్యతే ।
 త్యక్తస్య కైవల్యమిత్యతో దర్శనార్థం కైవల్యార్థం చ ద్వయోరపి సంయోగో
 మతోన్యదకవదుదుమ్భరమశకశ్చ ॥

'పంగ్వన్ధవత్' ఇతి । దృష్టాన్తః । పజ్గుః సచక్షుః పశ్యతి
 పన్థానం న సంచరతి, అన్తోఽపి సంచరతి న పశ్యతి పన్థానమ్ ।
 తయోః స్వార్థభ్రష్టయోర్గామప్రాప్త్యర్థః సమ్బన్ధో భూతః । తత్ర
 పజ్గురన్ధస్కన్ధమారుహ్యా గతిమాన్, అన్తోఽపి ద్రష్టృధిష్టానాద్దృష్టిమాన్
 జాతః । గ్రామప్రాప్తయోశ్చ తయోర్వియోగః । ఏవం పురుషో నిష్క్రియః
 ప్రధానేన సంయుజ్య తద్విభూతిదర్శనాయ దేవాదిషు సంచరతి । ప్రధానం
 నిశ్చేతనమపి పురుషాధిష్టానాచ్చేతనావదివ ద్వయమపి సమ్పాదయతి ।
 తస్మాత్పంగ్వన్ధవదుభయోరపి సంయోగః ॥

నను చ సంయోగమాత్రేణ కథం దర్శనం కైవల్యం చేత్యాహ- 'తత్కృతః
సర్గః ఇతి । సంయోగకృతో మహదాదిగ్రామోత్పాద ఇత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥

కారికా ౨౨

తమేవ దర్శయన్నాహ-

॥ ప్రకృతేర్మహాన్స్తతోఽహఙ్కారస్తస్మాద్గణశ్చ షోడశకః ।
తస్మాదపి షోడశకాత్పఞ్చభ్యః పఞ్చ భూతాని ॥ ౨౨ ॥ ॥

'ప్రకృతేర్మహాన్' ఇత్యాది । ప్రకృతిః ప్రధానం కారణమవ్యక్తం గుణసామ్యం
తమోబహులమవ్యాకృతమితి ప్రకృతిపర్యాయాః । తతో మహాన్స్తద్వ్యతే స తు
తమోబహులః । మహాన్ బుద్ధిర్మతిః ప్రత్యయ ఉపలబ్ధిరితి బుద్ధిపర్యాయాః ।
తతోఽహఙ్కార ఉత్పద్యతే । స తు రజస్తమోబహులః । అహఙ్కారః
సుపర్ణపణి(!)స్తత్పురుష ఇత్యహఙ్కారపర్యాయాః ॥

'తస్మాద్గణశ్చ షోడశకః' ఇతి । తస్మాదహఙ్కారాత్ షోడశకో గణ ఉత్పద్యతే ।
ఏకాదశేన్ద్రియాణి పఞ్చ తన్మాత్రాణీత్యర్థః । తాని హృషీకాణీన్ద్రియాణీతి
పర్యాయాః । సూక్ష్మా అతిశయా అణవః (విషా) ఇతి తన్మాత్రపర్యాయాః ॥

'తస్మాదపి షోడశకాత్ పఞ్చభ్యః పఞ్చ భూతాని' ఇతి । షోడశాద్
గణాద్యాని పఞ్చ తన్మాత్రాణి తేభ్య ఏకోత్తరవృద్ధ్యా పఞ్చ మహాభూతాని
భవన్తి । తత్ర శబ్దతన్మాత్రాదాకాశమేకగుణమ్ । శబ్దతన్మాత్రప్రతిసంహితాత్
స్పర్శతన్మాత్రాద్విగుణో వాయుః । తాభ్యాం ప్రతిసంహితాద్రూపతన్మాత్రాత్ త్రిగుణం
తేజః । తైః ప్రతిసంహితాద్రసతన్మాత్రాత్ చతుర్గుణా ఆపః । చతుర్భిః
ప్రతిసంహితాద్గన్ధతన్మాత్రాత్ పఞ్చగుణా పృథివీతి । ఏతైరేకాదశాదయః
స్థూలా విశేషా ఉచ్యన్తే యేష్యవసితాని చతుర్వింశతితత్త్వాని ॥ ౨౨ ॥

కారికా ౨౩

బుద్ధేర్లక్షణమాహ-

॥ అధ్యవసాయో బుద్ధిర్ధర్మో జ్ఞానం విరాగ ఐశ్వర్యమ్ ।
సాత్త్వికమేతద్రూపం తామసమస్మాద్విపర్యస్తమ్ ॥ ౨౩ ॥ ॥

'అధ్యవసాయః' ఇత్యాది । శబ్దాదిషు విషయేఽధ్యవసాయశబ్దోఽయం యావత్
గన్ధోఽయమితి సుబుద్ధేర్లక్షణమ్ (?) । తస్యాశ్చాష్టౌ రూపాణి ॥

'ధర్మో జ్ఞానం విరాగ ఐశ్వర్యమ్' ఇతి । తత్ర
యోఽయమనివిషయమనుష్ఠానాత్మకోఽధవసాయస్య ధర్మః ।

యమాః పఞ్చ నియమాశ్చ | యథోక్తం సాంఖ్యప్రవచనే
 'అహింసాసత్వాస్తేయబ్రహ్మచర్యాపరిగ్రహా యమాః |
 'శౌచసన్తోషతపస్సాస్వధ్యాయేశ్వరప్రణీధానాని నియమాః' ఇతి |
 తత్ర సన్తోషస్సనిహితసాధనాభ్యాశాదధికస్యానుపాదిత్వా | తపో
 జఘత్సాపిపాసాశీతోష్ణస్థానసాధనాజయః కాష్ఠమానాకారమానే, వ్రతాని చ
 కృచ్ఛుచాన్ద్రాయణాదీని | స్వాధ్యాయో మోక్షశాస్త్రాధ్యయనం ప్రణవజపో వా |
 ఈశ్వరప్రణీధానం విశిష్టదేవతారాధనమ్ | ఆసంసారిభిస్తుల్యవృత్తిత్వాదితి |
 తద్విపరీతానుష్ఠానమధర్మః | పఞ్చవింశతితత్త్వానాం
 స్వసంజ్ఞాలాక్షణ్యకత్వప్రయోజనావధారణం జ్ఞానమ్, గుణపురుషాన్తరజ్ఞానమ్ |
 శేషమజ్ఞానమ్ | విషయశరీరేన్ద్రియేభ్యో దోషదర్శనాద్వైముఖ్యం విరాగః |
 తేష్వభిలాషో రాగః | ఐశ్వర్యమష్టగుణమ్- అణిమా, మహిమా, లఘిమా, ప్రాప్తిః,
 ప్రాకామ్యమ్, ఈశిత్యం, వశిత్యమ్, యత్రకామావసాయిత్వం చేతి | తత్రాణిమాణుత్వమ్,
 యేన గుణేన సూక్ష్మో భూత్వా విచరతి | కార్యే కారణోపచారాదణిమేత్వ్యవ్యతే |
 ఉత్తరత్రాప్యేవం యోజ్యమ్ | లఘిమా లఘుత్వమ్, యేన వాయువల్లఘుతరో భవతి |
 మహిమా మహత్త్వమ్, యేన భువనేషు ధర్మాదిప్రాప్తిః, యేన గుణేనేషితస్య
 ప్రాపణమ్ | ప్రాకామ్యం ప్రచురకామితా యేనైకమనేకం ప్రాకామ్యతేనేకం చైకమ్ |
 ఈశిత్యం ప్రభుతా (యేన స్థావరాదీని భూతాని సన్దేశకారీణి భవన్తి |
 వశిత్యం వశితా) యేన స్వతన్త్రచ్ఛరతి | యత్రకామావశాయిత్వం
 (కామేనేచ్ఛయావశేతుం శీలం యస్య స యత్రకామావశాయీ | తస్య భావః
 యత్రకామావశాయిత్వమ్) | అనేకార్థత్వాద్ధాతూనాం 'శి' తిష్ఠతౌ వర్తతే |
 యేన గుణేన దివ్యన్తరిక్షే భూమౌ వావసాయిత్వమిత్యర్థః |
 'సాత్త్వికమేతద్ద్రూపమ్' ఇతి | సత్త్వతమోబహులత్వాత్ | బుద్ధేర్యదా సత్త్వముత్కృటం
 భవతి తదైతచ్ఛతుష్టయం భవతీత్యర్థః |
 'తామసమస్మాద్విసర్వస్తమ్' ఇతి | ఉత్కృటలక్షణాత్ ధర్మాదిచతుష్టయాద్విపరీతం
 తమస్యుద్దిక్తే భవతీత్యర్థః | అధర్మోఽజ్ఞానమవైరాగ్యమనైశ్వర్యం చేతి
 || ౨౩ ||

కారికా ౨౪

అహంకారలక్షణమాహ-

|| అభిమానోఽహంకారః, తస్మాద్వివిధః ప్రవర్తతే సర్గః |
 ఏకాదశశ్చ గణస్తస్మాత్రపఞ్చకశ్చైవ || ౨౪ || ||

'అభిమానః' ఇత్యాది । అభిమతిరభిమానః । రూపాదిషు విషయేష్వభిమానో
రూపవాసహమ్, మమైతే విషయాః, ఇత్యహ్యజ్కారలక్షణమ్ ॥

తస్మాదభిమానలక్షణాదహజ్కారాత్ 'ద్వివిధః ప్రవర్తతే సర్గః' ఇతి ।
సృజ్యత ఇతి సర్గః ॥

తమేవ ద్వివిధం దర్శయితుమాహ- 'ఏకాదశకశ్చ గణః' ఇతి । ఏకాదశ
పరిమాణమస్యేత్యేకాదశః శ్రోత్రాదిగణః ॥

'తన్మాత్రాపఞ్చకం చ' ఇతి । తన్మాత్రశబ్దాదిస్వరూపమాత్ర
ఇత్యర్థః । తన్మాత్రాణి శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాః । మాత్రాగ్రహణం
భూతసంశ్లేషనివృత్త్యర్థమ్ । భూతేష్వపి శబ్దాదిసమ్భవాత్ ॥ ౨౪ ॥

కారికా ౨౫

స చాహజ్కారస్త్రివిధ ఇతి దర్శయన్నాహ-
॥ సాత్త్విక ఏకాదశకః ప్రవర్తతే వైకృతాదహజ్కారాత్ ।
భూతాదేస్తన్మాత్రః స తామసః, త్రైజసాదుభయమ్ ॥ ౨౫ ॥ ॥

'సాత్త్వికః' ఇత్యాది । యదా సత్త్వముద్రిక్తం తదాహజ్కారో వైకృతాభిమానో
భవతి, రజశోద్రిక్తం త్రైజసః, తమశోద్రిక్తం భూతాదిరితి । తత్ర
వైకృతాదేకాదశకో గణః ప్రవర్తతే । స చ సాత్త్వికః సత్త్వబహులః,
స్వవిషయగ్రహణత్వాత్ ॥

భూతాదేస్తామసాదహజ్కారాత్తన్మాత్రః స తామసః, తమోబహులత్వాత్ ।
తతస్తామసాత్తన్మాత్రాత్ గణాత్ తామసో భూతగణః ప్రవర్తతే ॥

('త్రైజసాదుభయమ్' ఇతి । ఏతదాశయః- పఞ్చకజ్ఞౌచ్చతదుభయమపి
ప్రవర్తతే) । ఆదికాల ఉభయత్రాప్యస్య సహాయత్వాత్ । వైకృతభూతాది ద్వావపి
ప్రకాశస్థితిశీలత్వాత్ స క్రియాశీలే । తతస్త్రైజసమహజ్కారం క్రియాశీలం
సహాయమపేక్ష్యేకాదశకం పఞ్చకం చ మలాజనయత (?) ఇతి ॥ ౨౫ ॥

కారికా ౨౬

కః పునరేకాదశ ఇత్యాహ-
॥ బుద్ధీన్ద్రియాణి చక్షుఃశ్రోత్రపూణరసనత్వగాఢ్యాని ।
వాక్పాణిపాదపాయూపస్థాన్ కర్మేన్ద్రియాణ్యాహుః ॥ ౨౬ ॥ ॥

'బుద్ధీన్ద్రియాణి' ఇత్యాది । ద్వివిధమిన్ద్రియమ్ । తత్ర చక్షుర్దేన దృశ్యతే ।

శ్రోత్రం యేన శ్రూయతే | త్వగ్యయా స్పృశ్యతే | రసనం యేన రస్యతే | నాసికా
 యయా స్పూయతే | తా ఆఖ్యా యేషామిన్ద్రియాణామితి శబ్దప్రధానో నిర్దేశః | తాని
 చక్షుఃశ్రోత్రత్వగ్రసనానాసికాఖ్యాని పఞ్చ | బుద్ధిపూర్వకపర్యాలోచనమితి
 బుద్ధీన్ద్రియాణాంపలః సాంఖ్యాచార్యాః | శబ్దవశాదత్రాక్రమః కృతః | క్రమస్తు
 శ్రోత్రత్వకృషురితి ||

'వాక్పాణిపాదపాయూపస్థాన్' ఇతి | కర్మేన్ద్రియాణి కర్మాభినిర్వర్తనాత్ | అస్మాదేవ
 ప్రయోగాదుపస్థశబ్దః పుంలింగోఽప్యస్తీతి జ్ఞాయతే | స చ స్త్రైణః
 పారుషేయశ్చ | తత్ర వాగిన్ద్రియం కణ్ఠస్థమ్ | అన్యాని ప్రసిద్ధాన్యేవ || ౨౬ ||

కారికా ౨౭

ఏకాదశకమిన్ద్రియం దర్శయన్నాహ-

|| ఉభయాత్మకమత్ర మనః, సజ్కల్పకమిన్ద్రియం చ సాధర్మ్యాత్ |
 గుణపరిణామవిశేషాన్నానాత్వం బాహ్యాభేదాశ్చ || ౨౭ || ||

'ఉభయాత్మకమత్ర మనః' ఇత్యాది | అత్రేత్యస్మిన్ద్రియవశే మన
 ఉభయాత్మకముభయస్వభావమ్ | బుద్ధీన్ద్రియాణాం కర్మేన్ద్రియాణాం చ
 స్వస్వవిషయగ్రహణకాలే బుద్ధీన్ద్రియం కర్మేన్ద్రియం చేత్యర్థః |
 ఉభయత్రాప్యస్య వ్యాపారాదితి లక్షణం తదిత్యాహ- సజ్కల్పయతీతి సజ్కల్పకమ్,
 ఇదం నేదమితి ||

కథమిన్ద్రియమిత్యాహ- 'ఇన్ద్రియం చ సాధర్మ్యాత్' ఇత్యాది |
 ఇన్ద్రియైస్తుల్యత్వాదిత్యర్థః | యథాన్యదిన్ద్రియం తథా మనోఽపీత్యర్థః ||

తత్రైకస్మాదహంకారాదుత్పన్నానాం కథం స్వరూపభేదః ? |
 యచ్చోత్రాదిబుద్ధీన్ద్రియమ్, తత్ ప్రతినియతవిషయం నేతరవిషయమపి |
 యద్యాగాది కర్మేన్ద్రియం తత్ ప్రతినియతకర్మ, నేతరకర్మాపి |
 మనశ్చోభయాత్మకమ్, నైకాత్మకమిత్యాహ- 'గుణపరిణామవిశేషాన్నానాత్వమ్'
 ఇతి | అహంకారస్థా యే గుణాః సత్త్వాదయన్తేషామన్యోఽన్యాభిభవాశ్రయా
 (ద్విద్వారేణ యః పరిణామవిశేషస్తత ఏవైషాం నానాత్వమ్ | త ఏవ
 హి గుణాః పరి)ణామవిశిష్టా ఇన్ద్రియవ్యపదేశభాజో నానావిషయా
 భవన్తి | కథం దేశనియమో వృత్తినియమశ్చ ? తత్ర త్వగిన్ద్రియం
 సర్వశరీరస్థితబాహ్యభ్యవృత్తి, చక్షుఃశ్రోత్రపూణరసనాని
 శిరసి బహిః పృథక్ పృథగవస్థితాని బాహ్యవృత్తీని | వాగాన్యే స్థితా |

పాణ్యాదయశ్చ బాహోరథస్తాత్ పృథక్ పృథగవస్థితా బహిఃకర్మవిషయాః ॥

ఇత్యతాహ- 'బాహ్యభేదాశ్చ' ఇతి । యే చాన్యే విషయభేదా
దేశనియమవృత్తినియమాభ్యాం తేఽపి గుణపరిణామవిశేషాదేవ । నాత్రాన్తరా
కారణమస్తి ॥ ౨౭ ॥

కారికా ౨౮

ఏషామిన్ద్రియాణాం కస్య కా వృత్తిరిత్యాహ-
॥ శబ్దాదిషు పఞ్చానామాలోచనమాత్రమిష్యతే వృత్తిః ।
వచనాదానవిహరణోత్సర్గానన్తాశ్చ పఞ్చానామ్ ॥ ౨౮ ॥ ॥

'శబ్దాదిషు' ఇత్యాది । ఆదిశబ్దేన శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాః ।
తేషు యథాక్రమం పఞ్చానాం శ్రోత్రాదీనాం బుద్ధీన్ద్రియాణామాలోచనమాత్రం
వృత్తిరిష్యతే సాంఖ్యాచార్యైః । శ్రోత్రాదీని హి విషయస్య ప్రకాశనమాత్రం
కుర్వన్తి నిశ్చయం తు బుద్ధిః । తథా హి బుద్ధ్యవసితమర్థం
పురుషః చేతయత ఇతి సిద్ధాన్తః । కర్మేన్ద్రియాణామపి వాగాదీనాం
యథాక్రమం వచనాదానాదీని వృత్తయః కర్మాణి । తత్ర వాగిన్ద్రియస్య
నానావిధవర్ణోచ్ఛారణం కర్మ, ఆదేయస్యాదానం పాణ్యోః, విహరణం
దేశాన్తరగమనం పాదయోః, ఉత్సర్గ ఆహారమలస్యోత్సర్జనం పాదయోః, ఆనన్దనమానదో
హ్లాదః శుక్రవిసృష్టినంసృష్టిసుఖం తదుపస్థేన్ద్రియవృత్తిః ॥ ౨౮ ॥

కారికా ౨౯

బుద్ధ్యహఙ్కారమనసాం కా వృత్తిరిత్యాహ-
॥ స్వాలక్షణ్యం వృత్తిస్త్రయస్య సైషా భవత్యసామాన్యా ।
సామాన్యకరణవృత్తిః ప్రాణాద్యా వాయవః పఞ్చ ॥ ౨౯ ॥ ॥

'స్వాలక్షణ్యం వృత్తిః' ఇత్యాది । స్వాత్మీయం లక్షణం యస్య తత్ స్వలక్షణమ్ ।
తస్య భావః స్వాలక్షణ్యమ్ । తదేవ వృత్తిః ॥

'త్రయస్య' ఇతి । బుద్ధ్యహఙ్కారమనసామిత్యర్థః । అధ్యవసాయో
బుద్ధిః, అభిమానోఽహఙ్కారస్య, సఙ్కల్పో మనసః । త
ఏవాధ్యవసాయాభిమానసఙ్కల్పాస్త్రయస్య వృత్తిః । ఏషాం చ బుద్ధ్యాదీనాం
త్రయోదశానాం చతుర్విధా వృత్తిః, అసామాన్యాయుగపత్కృమశ్చేతి (?) ॥

తత్ర సామాన్యాం దర్శయితుమాహ- 'సైషా' ఇతి । యేయముక్తా వృత్తిః సైషా

భవత్యసామాన్యః । యా యస్య సా తస్యైవ నాన్యేషామపీత్యర్థః । శ్రోత్రస్య
యచ్ఛబ్దప్రకాశనం తచ్ఛ్రోత్రస్యైవ, నాన్యేషాం త్వగాదీనాం ద్వాదశానామ్ ।
ఏవం సర్వత్ర యోజ్యమ్ ॥

సామాన్యమాహ- 'సామాన్యకరణవృత్తిః' ఇతి సామాన్యః చాసౌ కరణవృత్తిశ్చేతి
సామాన్యకరణవృత్తిః ॥

'ప్రాణాద్యా వాయవః పఞ్చ' ఇతి । ప్రాణా ఆద్యా యేషాం వాయూనాం తే ప్రాణాద్యాః ।
ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానా ఇతి పఞ్చ వాయవః । తత్ర ప్రాణో యో ముఖనాసికాభ్యాం
నిర్గచ్ఛతి । యో నాభీరధః స్థితః సోఽపానః । యేన కాయేఽగ్నిర్దిపిత
ఆహారం చ పచతి స సమానః । యో నాభిదేశాదుద్యతశిరోగతిర్నాదం జనయతి
స ఉదానః । యః సర్వశరీరం వ్యాప్య స్థితం స వ్యానః । ఏతే త్రయోదశానామపి
కరణానాం సామాన్యవృత్తిః ॥ ౨౯ ॥

కారికా ౩౦

కరణప్రభావికత్వాద్వాయూనాం యుగపత్కమశో వృత్తిమాహ-

॥ యుగపచ్ఛతుష్టయస్య తు వృత్తిః క్రమశశ్చ నిర్దిష్టా ।
దృష్టే తథాప్యదృష్టే త్రయస్య తత్పూర్వికా వృత్తిః ॥ ౩౦ ॥ ॥

'యుగపత్' ఇత్యాది । 'చతుష్టయస్య తు' ఇతి । తుశబ్దో విశేషణార్థః ।
బుద్ధిరహజ్కారో మనశ్చక్షురిత్యేతస్య చతుష్టయస్యైకస్మిన్ రూపే
యుగపద్వృత్తిః । యథాన్ధకారే విద్యుత్సమాప్తే కృష్ణసర్వసన్దర్శనే
యుగపదాలోచనాధ్యవసాయాభిమానసంకల్పనాని భవన్తి । తథా హి
చక్షుషాలోచితం బుద్ధ్యాధ్యవసితమహజ్కారేణాత్మీకృతం మనసా
సంకల్పితమితి ॥

'క్రమశశ్చ తస్య' ఇతి । చతుష్టయస్య క్రమేణ కదాచిద్వృత్తిరిష్టా ।
మన్దప్రకాశే స్థాణుపురుషోచితామూర్ఖతాం దృష్టవతః కిం స్థాణుః పురుష
ఇతి వికల్పః । తత్రాకుఞ్చపసప్రసారణాత్ పురుష ఇత్యధ్యవసాయః । తత
ఆత్మీకరణాదభిమాన ఇతి ॥

యేయ(ముఖయ)థావృత్తిః సా కస్మిన్ విషయ ఇత్యాహ - 'దృష్టే' ఇతి ।
అదృష్టే తర్హ నాస్తీత్యాహ - 'తథాప్యదృష్టే' ఇతి । తథా ॥ ॥ ॥
దృష్టేఽపి వృత్తిః ॥

కిన్తు న చతుష్టయస్య తర్హీత్యాహ- 'త్రయస్య' ఇతి ।

బుద్ధ్యహంకారమనసామిత్యర్థః | తత్రాపి తత్పూర్వీకా శ్రోత్రాదిపూర్వీకేత్యర్థః |
యథా స్మర్తవ్యమనుస్మరతః సంకల్పాభిమానాధ్యవసాయా భవన్తి || 30 ||

కారికా 30

అథ యదేతచ్ఛతుష్టయం తత్కిం యుగపత్ పరస్పరసవ్యపేక్షం స్యాం స్యాం
వృత్తిం ప్రతిపద్యతే కిం వా నిరపేక్షమిత్యాహ-

|| స్యాం స్యాం ప్రతిపద్యన్తే పరస్పరాకూతహైతుకీం వృత్తిమ్ |
పురుషార్థ ఏవ హేతుర్న కేనచిత్కార్యతే కరణమ్ || 30 || ||

'స్యాం స్యామ్' ఇత్యాది | ఆత్మీయాత్మీయాం వృత్తిమ్ ||

'పరస్పరాకూతహైతుకీమ్' ఇతి | పరస్పరస్య యదాకూతం స్యవృత్తిభోగస్తదేవ
హేతుః | తత్ర భూతాం పరస్పరాకూతహైతుకీం వృత్తిం చత్వారి కరణాని
ప్రతిపద్యన్తే | తత్ర చక్షుర్బుద్ధ్యాదిత్రయస్యాకూతం జ్ఞాత్వా ప్రకాశనం
ప్రతిపద్యతే | ఏవం బుద్ధిరహంకారో మనశ్చ త్రయాణామాకూతం
జ్ఞాత్వాఽధ్యవసాయమభిమానం సంకల్పనం చ ప్రతిపద్యన్తే |
క్రమశశ్చ పరస్పరాకూతహైతుకీమ్ | కిన్తు పూర్వపూర్వహైతుకీ ద్రష్టవ్యా |
యథా కస్యచిదుపనిమన్త్రణం శ్రుతవతః శ్రోత్రవృత్తిం జ్ఞాత్వా,
బుద్ధిర్గమనాయాధ్యవసీతా | తద్వృత్తిం జ్ఞాత్వాఽహంకారో మోదకానహం
భక్షయిష్యామీతి మన్యతే | తద్వృత్తిం జ్ఞాత్వా మనః, ప్రచురం ఘృతం
ప్రాపయిష్యామీతి కిం స్తోకమితి, సంకల్పయతీతి | ఏవం బాహ్యస్యపి కరణాని
స్యాం స్యాం వృత్తిం పరస్పరాకూతహైతుకీం ప్రతిపద్యన్తే ||

ఏతాని కిమాత్కార్థం స్యాం స్యాం వృత్తిం ప్రతిపద్యన్తే కిమన్యార్థమిత్యాహ-
'పురుషార్థ ఏవ హేతుః' ఇతి | పురుషస్యార్థో విషయోపభోగః కైవల్యం చ,
స వృత్తిహేతుః ||

నస్వీశ్వరః కర్తా జగతః, స ఏవ బుద్ధ్యాదికలాపం సృష్టవాన్ యేన
పురుషస్యార్థః సమృద్యతే | తథా చోక్తమ్-

'ఈశ్వరప్రేరితో గచ్ఛేత్స్వర్గం వా శ్వభ్రమేవ వా | ఇతి

తత్రాహ - 'స కేనచిత్కార్యతే కరణమ్' ఇతి | ప్రధానవ్యతిరేకేణ న

కశ్చిద్బుద్ధ్యాదికరణం స్యాం స్యాం వృత్తిం కారయతీత్యర్థః | యది కర్తా స్యాత్,

కిమితి ప్రకృతిమపేక్షతే | నాపి సేశ్వరవాదినా ప్రకృతిరభ్యుపగతైవ,

నిశ్చేతనత్వాత్ ప్రకృతేః సచేతనోఽధిష్ఠాతా కర్తాఽపరో గవేష్యత ఇతి

చేత్, పురుష ఏవాధిష్ఠాతా । అచేతనా ప్రకృతిః । ఏతదుక్తమేవ ప్రాక్ ॥ 3౧॥

కారికా 3౨

కతివిధమన్తఃకరణమిత్యాహ-

॥ కరణం త్రయోదశవిధమ్, తదాహరణధారణప్రకాశకరమ్ ।

కార్యం చ తస్య దశధా, హోర్యం ధార్యం ప్రకాశ్యం చ ॥ 3౨ ॥ ॥

'కరణం త్రయోదశవిధమ్' ఇత్యాది । పంచ బుద్ధీన్ద్రియాణి, పంచ కర్మేన్ద్రియాణి, బుద్ధ్యహజ్కారమనాంసి చ శ్రీణి । ఏతత్ త్రయోదశవిధమ్ । కరణం కరోతీతి । 'కృత్యల్యుటో బహులమ్' ఇతి కర్తరి ల్యుట్ ॥

తత్ర కస్య కా క్రియా యదపేక్షయా కరణమిత్యాహ-

'తదాహరణధారణప్రకాశకరమ్' । ఇతి తత్కరణమాహరణాదీని కరోతీతి ।

తత్ర కర్మేన్ద్రియాణ్యాహరణం కుర్వన్తి, బుద్ధ్యహజ్కారమనాంసి ధారణమ్, బుద్ధీన్ద్రియాణి ప్రకాశమితి ॥

కిం తత్కార్యం యస్యాహరణం కుర్వన్తీత్యాహ- 'కార్యమ్' ఇతి । తస్య

కరణస్య దశవిధం కార్యమ్ । తత్ర శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాః పంచ

వచనాదానవిహరణోత్పర్గానన్ధాః పఞ్చోతి దశధా । పూర్వే ద్వివిధాః-

సూక్ష్మాస్తన్మాత్రలక్షణాః సుఖైకస్వభావత్వాద్దివ్యాః, సూలా ఆకాశాదయః

సుఖదుఃఖమోహతృకత్వాదదివ్యా ఇతి । ఏతత్కార్యం బుద్ధీన్ద్రియాణాం ప్రకాశ్యమ్ ।

వాగాదీనాముక్త్యాదానాదికర్మకర్తృత్వాత్ కార్యమ్ (?) । తత్ర వాచా శబ్దస్య,

పాణిభ్యామాదేయస్యాహరణమాణత్వాదుభయమప్యాహోర్యమ్ ॥ విహోర్యం

విహరణస్థానమ్,

పూర్వావయవన్యాసేనోత్తరావయవక్రమణేన చ పాదాభ్యామాహరణమాణత్వాదాహోర్యమ్

।

అన్యథా కథముత్పర్గానన్దో స్యాతామ్ । ఉభయమపి కర్మేన్ద్రియావిషయమ్ ।

బుద్ధ్యహజ్కారమనసాం ధార్యమ్, తైరన్తః స్వవృత్త్యావధార్యమాణత్వాత్ ॥ 3౨॥

కారికా 33

తదేవ త్రయోదశవిధం కరణం బాహ్యోన్తరభేదాద్ద్వివిధమితి దర్శయన్నాహ-

॥ అన్తఃకరణం త్రివిధం దశధా బాహ్యం త్రయస్య విషయాఖ్యమ్ ।

సామ్యుతకాలం బాహ్యం త్రికాలమాభ్యన్తరం కరణమ్ ॥ 33 ॥ ॥

'అన్తఃకరణమ్' ఇత్యాది । కరణం ద్వివిధమ్- బాహ్యమాభ్యన్తరం చ । తత్ర

శరీరస్వాంతఃస్థితత్వాదంతఃకరణం త్రివిధమ్- బుద్ధిరహజ్కారోమనశ్చేతి ॥

'దశధా బాహ్యమ్' ఇతి । దశప్రకారమ్ । పంచ బుద్ధీన్ద్రియాణి, పంచ కర్మేన్ద్రియాణి । తద్బుద్ధిర్భవతి ॥

తద్బాహ్యం 'త్రయస్య విషయాఖ్యమ్' ఇతి । త్రయవయవస్వాంతఃకరణస్య బాహ్యం విషయ ఇత్యాఖ్యానయతే, తద్ద్వారేణ విషయావగాహనాత్ । తేనాంతఃకరణస్య ద్వివిధో విషయః- ద్వారం భోగ్యం చేతి । చతుష్టయస్య దృష్టేర్వర్తమానే త్రయస్యాదృష్టే వృత్తిరుక్తా ॥

తత్రాతీతానాగతయోరపి విషయయోః కిం వృత్తిరస్తి, నేత్యాహ- 'సామృతకాలం బాహ్యమ్' ఇతి । కల్యత ఇతి కాలః విషయ ఏవాతీతోఽనాగతో వర్తమానోశ్చోచ్యతే । న తద్వ్యతిరేకేణ కాలోఽస్తి । మా భూత్ షడ్వింశతితత్త్వప్రసజ్గ ఇతి । తత్ర సామృతో వర్తమానః కాలో యస్య బాహ్యస్య తద్ధి బాహ్యమ్ । శ్రోత్రాది వర్తమానమేవ శబ్దాదికం ప్రకాశయతి, నాతీతానాగతే । వాగాది చ వర్తమానమేవోక్త్యాదానవిహరణోత్సర్గానన్దాన్ కరోతి, నాతీతానాగతాన్ ॥

'త్రికాలమాభ్యస్తరమ్' ఇతి । త్రయః కాలా యస్య తత్ త్రికాలమ్ । యథా బుద్ధిర్వర్తమానమధ్యవస్యతి । తథాతీతానాగతావపి । మాన్దాతాసీత్ కక్కి- రాజా భవిష్యతీతి । యథాహజ్కారో వర్తమానమభిమన్యతే తథాతీతానాగతావపి । మమైవమాసీత్, మమైవం భవిష్యతీతి । యథా చ మనో వర్తమానం సజ్కల్పయతీతి తథాతీతానాగతావపి । తత్ర కిమిదం భూతం స్యాత్, న మమేతి । కిమిదం భవిష్యతి, నేతీతి ॥ 33 ॥

కారికా 34

నను చ యది స్థూలః పృథివ్యాదయస్తే విశేషాః । బాహ్యం బాహ్యకరణం స్వవిషయం ప్రతిపద్యతే । పృథివ్యాదయస్తర్లి భేదేన ప్రతిపత్తవ్యా ఇత్యాహ- ॥ బుద్ధీన్ద్రియాణి తేషాం పంచ విశేషావిశేషవిషయాణి ।

వాగ్భవతి శబ్దవిషయా శేషాణి తు పంచవిషయాణి ॥ 34 ॥ ॥

'బుద్ధీన్ద్రియాణి' ఇత్యాది । తేషామపి త్రయోదశానాం కరణానాం యాని పంచ బుద్ధీన్ద్రియాణి, తాని విశేషావిశేషవిషయాణి । శబ్దాదయః పంచ విషయా ద్వివిధాః - విశేషా ఆవిశేషాశ్చ । తత్ర యే సూక్ష్మాస్తన్మాత్రలక్షణాస్తేఽవిశేషాః । యే స్థూలః పృథివ్యాదయస్తే విశేషాః । విశేషాశ్చావిశేషాశ్చేతి ద్వంద్వః । త ఏవ విషయా విద్యస్తే యేషామితి

మత్స్యర్థోపః | విశిష్టానవిశిష్టాంశ్చ విషయాన్ గృహ్యస్తీత్యర్థః |
 తత్ర శ్రోత్రం స్థూలాన్ నానాశబ్దానవికలాన్ గృహ్యోతి, శబ్దతన్మాత్రం చ |
 నాసికా స్థూలాన్ సురభ్యాదిగంధాన్, తన్మాత్రం చ గృహ్యోతితి ||
 'వాగ్భవతి' | కేవలః శబ్దో విషయో యస్యాః, న విషయాన్తరమిత్యర్థః
 || శేషాణి పాణ్యాదీని చత్వారి, పఞ్చ విషయాణి | పఞ్చ విషయా
 ఏషామితి | తత్ర పాణిః శబ్దస్పర్శరూపరసవస్తం ఘటాదికమాదత్తే |
 పాదౌ శబ్దాదిమత్యాం భూమౌ విహారతః | పాయురుపస్థశ్చ శబ్దాదిమదేవ
 మలం శుక్రం చ విసృజతి | అనేన ద్వారేణ తు సర్వం బాహ్యం కరణం
 పఞ్చవిషయమేవ ద్రష్టవ్యమ్ | యం హి యదేవమాశ్రిత్య (?) స్పీతం తస్య
 శబ్దస్పర్శరూపరసగంధవత్త్వాత్, 'బాహ్యం త్రయస్య విషయాఖ్యమ్' ఇత్యుక్తమ్
 || 34 ||

కారికా 3x

తత్కథం తస్య విషయ ఇత్యాహ-
 || సాన్తఃకరణా బుద్ధిః సర్వం విషయమవగాహతే యస్మాత్ |
 తస్మాత్ త్రివిధం కరణం ద్వారి, ద్వారాణి శేషాణి || 3x || ||

'సాన్తఃకరణా ఇత్యాది | బుద్ధేరుపాత్తత్వాచ్చేషమహజ్ఞారో మనశ్చాన్తఃకరణమ్ |
 తాభ్యాం యుక్తా బుద్ధిః ||

'సర్వమ్' ఇతి | త్రిష్యపి కాలేషు వ్యవస్థితం విషయమవగాహతే గృహ్యోతి
 యస్మాత్, తస్మాత్ త్రివిధమన్తఃకరణం బుద్ధ్యాది ద్వారి భవతి | ద్వారాణ్యస్య
 సస్థితి కృత్వా | శేషాణి తు బుద్ధీయకర్మేన్ద్రియాణి (?) ద్వారాణి |
 ఏభిర్ద్వారభూతైరన్తఃకరణం విషయాన్ గృహ్యోతి || 3x ||

కారికా 3x

నను చ యద్యన్తఃకరణం బాహ్యకరణద్వారేణ సర్వం విషయమవగాహతే,
 తస్మిన్ కిం లక్షణమిత్యాహ-
 || ఏతే ప్రదీపకల్పాః పరస్పరవిలక్షణా గుణవిశేషాః |
 కృతస్నుం పురుషస్యార్థం ప్రకాశ్య బుద్ధౌ ప్రయచ్ఛన్తి || 3x || ||

'ఏతే' ఇత్యాది | శ్రోత్రాదయో వాగాదయో బుద్ధ్యాదయశ్చేత్యేతే త్రయోదశ
 గుణవిశేషాః, త్రయ ఏవ గుణా అన్యోఽన్యాభిభవద్వారేణ పరిణతాః
 శ్రోత్రాదివ్యపదేశభాజ ఇత్యర్థః | ప్రదీపకల్పాః, స్వవృత్త్యా విషయస్య

ప్రకాశకత్వాత్ | పరస్పరవిలక్షణాః | ఏకస్య యా వృత్తిః స్వరూపం చ,
 న తదితరోషామపి యది స్యాదేతేనైవ విషయావగాహనం సిద్ధం కిమన్యేన ||
 'కృత్స్నమ్' ఇతి | త్రైలోక్యగతం పురుషస్యార్థం సూక్ష్మస్థూలవిషయలక్షణం
 ప్రకాశ్యాభివ్యక్తిం నీత్వా పశ్చాదహంజ్కారాదయో ద్వాదశే బుద్ధౌ ప్రయచ్ఛన్తి
 స్థాపయన్తిత్వర్థః | అవగాహనఫలమేతత్ | తస్యాం చ విషయోపధానోపరక్త్యాం
 బుద్ధౌ పురుష ఉపలభతే | తత్రేదముచ్యతే - బుద్ధ్యాధ్యవసితమర్థం
 పురుష || త ఇతి || 3౬ ||

కారికా 3౭

నను చ తుల్యే కరణత్వే కిమిత్యహంజ్కారాదయో బుద్ధౌ ప్రయచ్ఛన్తి |
 ప్రాధాన్యాత్తదేవ దర్శయన్నాహ -
 || సర్వం ప్రత్యుపభోగం యస్మాత్పురుషస్య సాధయతి బుద్ధిః |
 సైవ చ విశిన్ష్టి పునః ప్రధానపురుషాన్తరం సూక్ష్మమ్ || 3౭ || ||
 'సర్వమ్' ఇత్యాది | ఉపభోగముపభోగం ప్రతి ప్రత్యుపభోగమ్ |
 దేవమనుష్యతిర్యగ్యోనిశు యో విషయస్యోపభోగస్తం ప్రతి సర్వం
 త్రైలోక్యగతవిషయం పురుషస్య సాధయతి, సమ్పాదయతి | యస్మాద్బుద్ధిః
 ప్రధానభూతా సతీ నాన్యః కశ్చిత్, తస్మాత్ తాని కరణాని బుద్ధౌ ప్రయచ్ఛన్తి |
 (యథా గ్రామే హిరణ్యాదిప్రత్యయం కుటుమ్బినః ప్రధానాయ ప్రయచ్ఛన్తి) |
 ప్రధానోఽప్యాసన్నవర్తిత్వాద్భోగపతయ ఇతి ||

'సైవ చ విశిన్ష్టి' ఇతి | యదా తమస్వతీ బుద్ధిర్భవతి తదా
 సర్వముపసీతం సమ్పాదయతి | యదా సత్త్వాధికా బుద్ధిర్భవతి, తదా
 జ్ఞానసంకతా ప్రధానపురుషాన్తరం విశిన్ష్టి | ప్రధానపురుషయోర్విభాగం
 కరోతీత్వర్థః | అన్యత్ ప్రధానమన్యః పురుష ఇతి ||

'సూక్ష్మమ్' | సాంసారికజ్ఞానస్యావిషయత్వాత్ || 3౭ ||

కారికా 3౮

విశేషావిశేషవిషయిణీత్యుక్తమ్, తత్ర కే విశేషాః
 కేఽవిశేషాశ్చేత్యత్రాహ-
 || తన్మాత్రాణ్యవిశేషాః, తేభ్యో భూతాని పఞ్చ పఞ్చభ్యః |
 ఏతే స్మృతా విశేషాః, శాన్తా ఘోరాశ్చ మూఢాశ్చ || 3౮ || ||

'తన్మాత్రాణి' ఇత్యాది | సూక్ష్మవిషయాస్తన్మాత్రాణీత్యుచ్యన్తే | తైర్న

కశ్చిద్విశిష్యత ఇత్యవిశేషాః । యథా సూక్ష్మతృణాగ్రావస్థితం తేజో న
లక్ష్మ్యతే, న చ కిచ్ఛేత్ ప్రకాశయతి, తద్వత్ తేఽప్యవిశేషాః ॥

'తేభ్యో భూతాని పఞ్చ పఞ్చభ్యః' ఇతి । తన్మాత్రేభ్యః పఞ్చ
మహాభూతాన్యత్పద్యన్తే ॥

'ఏతే స్మృతా విశేషాః' ఇతి । శబ్దతన్మాత్రాదేకగుణమాకాశముత్పద్యతే ।
ఏవం స్పర్శాదితన్మాత్రాద్ ద్విత్రిచతుఃపఞ్చగుణా వాయ్వాదయ ఉత్పద్యన్తే ।
తైశ్చ తన్మాత్రాణి । విశిష్యన్త ఇతి విశేషాః ॥

తే చ కింస్వరూపా ఇత్యాహ- 'శాన్తా ఘోరాశ్చ మూఢాశ్చ' ఇతి । శాన్తాః
సుఖప్రదాహ ఘోరా దుఃఖప్రదాః, మూఢా మోహప్రదా ఇతి ॥ ౩౮ ॥

కారికా ౩౯

కిమేతావన్త ఏవ విషేషా ఉతాన్యేఽపీత్యాహ-
॥ సూక్ష్మా మాతాపితృజ్ఞాః, సహ ప్రభూతైస్త్రిధా విశేషాః స్యుః ।
సూక్ష్మాన్తేషాం నియతా, మాతాపితృజ్ఞా నివర్తన్తే ॥ ౩౯ ॥ ॥

'సూక్ష్మాః' ఇత్యాది । యే సూక్ష్మాస్తన్మాత్రలక్షణాః సంసారిణః శరీరస్యాశ్రయతాం
గతాస్తేఽపి విశేషాః, సూక్ష్మశరీరస్యారబ్ధత్వాత్ ॥

'మాతాపితృజ్ఞాః' ఇతి । మాతాపితృజ్ఞాః షట్ । తత్ర మాతృతో లోమలోహితమాంసాని
పితృతః స్నాన్ద్వస్థిమజ్జానః । తేఽపి విశేషాః, తైః స్థూలశరీరస్య
షట్కోశికస్యారబ్ధత్వాత్ । ఏతే ద్వివిధా విశేషా ఆధ్యాత్మికాః ॥

'సహప్రభూతైః' ఇతి । యాని మహాభూతాని బాహ్యేని శాన్తఘోరమూఢాన్యక్తాని
తాని స్థూలశరీరస్యావకాశవ్యాహనపత్తిక్లేదనధారణకర్తృత్వేన
ప్రకృష్టప్రభూతాన్యచ్ఛేషైః । తైః సహ త్రయో విశేషాః ॥

'సూక్ష్మాన్తేషాం నియతా మాతాపితృజ్ఞా నివర్తన్తే' ఇతి । సూక్ష్మశరీరనియతం
జ్ఞానప్రాప్తేః ప్రాక్, తస్య సాంసరికత్వాత్ । స్థూలశరీరనియతం తు నివర్తతే,
తస్య ప్రతిమరణం పతితస్య రసభస్మనిష్ఠాన్తత్వాత్ ॥ ౩౯ ॥

కారికా ౪౦

యదేతత్ సూక్ష్మశరీరం తత్కథముత్పన్నమిత్యాహ-
॥ పూర్వోత్పన్నమసక్తం నియతమ్మహదాదిసూక్ష్మపర్యన్తమ్ ।
సంసరతి నిరుపభోగం భావైరధివాసితం లిజమ్ ॥ ౪౦ ॥ ॥

'పూర్వోత్పన్నమ్' ఇత్యాది । ప్రధానేనాదిసర్గే ప్రతిపురుషముత్పాదితత్వాత్
పూర్వోత్పన్నమ్ । అసక్తమప్యాహ । తన్న క్వదిద్యహన్యతే, పర్వతమపి భిత్వా
గచ్ఛతి ॥

'నియతమ్' । నిత్యమ్, జ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాగిత్యర్థః ॥

కింపరిమాణమిదమిత్యాహ- 'మహదాదిసూక్ష్మపర్వన్నమ్' ఇతి । బుద్ధిరాదిర్యస్య తత్,
మహదాదిసూక్ష్మవిషయాస్తన్నాత్రలక్షణాః పర్వంతం యస్య తత్ సూక్ష్మపర్వన్నమ్ ।
బుద్ధిరహజ్కార ఏకాదశేన్ద్రియాణి పంచ తన్నాత్మాణీత్యేతత్పరిమాణమిత్యర్థః ॥

'సంసరతి' । త్రిషు లోకేషు ॥

'నిరుపభోగమ్' ఇతి । బాహ్యేన స్థూలశరీరేణ వికలత్వాద్విషయభోగసమర్థం
న భవతీత్యర్థః ॥

'భావైరధివాసితమ్' ఇతి । ధర్మాదిభిరుపరక్తమిత్యర్థః ॥

'లింగమ్' ఇతి । ప్రలయకాలే లయం గచ్ఛతీతి కృత్వా ॥ ౪౦ ॥

కారికా ౪౦

నను కరణమాత్రమేవ సంసరతి, కిం సూక్ష్మశరీరేణేత్యాహ-
॥ చిత్రం యథాశ్రయమృతే స్థాణ్వాదిభ్యో వినా యథా చ్ఛాయా ।
తద్వద్వినాఽవిశేషైర్న తిష్ఠతి నిరాశ్రయం లింగమ్ ॥ ౪౧ ॥ ॥

'చిత్రమ్' ఇత్యాది । యథా కుడ్యాదికమాశ్రయమృతే చిత్రం న తిష్ఠతి ॥

'స్థాణ్వాదిభ్యః' ఇతి । ఆదిశబ్దేన వృక్షస్తమ్బాదయః ।

'పృథగ్విన్నానానాభిస్తుతీయాన్యతరస్యామ్' ఇతి పంచమ్యపి భవతి । త్రైవిన్వ
యథా చ్ఛాయా స్నిగ్ధా పరుషా వా న తిష్ఠతి ॥

'తద్వద్వినాఽవిశేషైర్న తిష్ఠతి నిరాశ్రయం లింగమ్' ఇతి ।

అవిశేషాస్తన్నాత్మాణి । లింగం త్రయోదశవిధం కరణమిహ గృహ్యతే । న
తిష్ఠతి నిరాశ్రయత్వాత్ । (త్రైర్హి సూక్ష్మశరీరమారబ్ధమ్, తదభావాత్తదపి
నాస్తీతి నిరాశ్రయత్వాత్) । న సంసరతి । న చ నిరాధారేణ కరణేన పురుషస్య
సంయోగః సమృద్ధవతి । పురుషోఽపి నిష్క్రియత్వాన్న సంసరతి ॥ ౪౧ ॥

కారికా ౪౧

తదేవ సూక్ష్మశరీరం కిమర్థం సంసరతీత్యాహ-

॥ పురుషార్థహేతుకమిదం నిమిత్తనైమిత్తికప్రసజ్జేన ।

ప్రకృతేర్విభుత్వయోగాన్నటవదస్యవతిష్ఠతే లిజ్గమ్ ॥ ౪౨ ॥ ॥

'పురుషార్థహేతుకమ్' ఇత్యాది । పురుషార్థో ద్వివిధ ఉక్తః । స హేతుర్యస్యేతి ।
సమాసాన్తః కవ్ ॥

'ఇదమ్' ఇతి । మహదాది సూక్ష్మపర్యంతం లిజ్గముక్తమ్, తన్నటవదవతిష్ఠతే ।

యథైక ఏవ నటస్తం తం విశేషమాస్థాయ యవనికాన్తో నిర్గత్య

రాజామాత్యవిదుషకాదిభావేనానువిధోఽవతిష్ఠతే, తథా లిజ్గమపి తం తం

దేహమాస్థాయ దేవమనుష్యతిర్యగ్భావేన వ్యవతిష్ఠతే ॥

తదేవ కథం భవతిత్యాహ- 'నిమిత్తనైమిత్తికప్రసజ్జేన' ఇతి । నిమిత్తం

ధర్మాధర్మాది, నైమిత్తికమూర్ధ్వాధోగమనాది । వక్ష్యతి చ । తయోః

ప్రసజ్జేనేతి ॥

కిమేతత్సర్వమీశ్వరాత్ కిం వా స్వభావాదిత్యత్రాహ- 'ప్రకృతేః విభుత్వయోగాత్'

ఇతి । ప్రకృతిః ప్రధానమ్, తస్యా విభుత్వం జగత్కర్తృత్వమ్ । తద్యోగత్

నటవదస్యవతిష్ఠతే । ప్రధానేనైవ హి పురుషస్యార్థః కర్తవ్య ఇతి

మహదాదిసూక్ష్మపర్యంతం లిజ్గముత్పాద్య ధర్మాదిభిరధివాసయతి ।

తదధివాసితం చ నటవత్ వ్యవతిష్ఠతే । నేశ్వరాన్న స్వభావాదితి

భావైరధివాసితమిత్యుక్తమ్ ॥ ౪౨ ॥

కారికా ౪౩

తే పునః కియన్తః కిమాశ్రితా ఇత్యాహ-

॥ సాంసిద్ధికాశ్చ భావాః ప్రాకృతికా వైకృతాశ్చ ధర్మాద్యాః ।

దృష్టా కరణాశ్రయిణః కార్యాశ్రయిణః కలలాద్యాః ॥ ౪౩ ॥ ॥

'సాంసిద్ధికాశ్చ' ఇత్యాది । యే ప్రాకృతస్వభావాస్తే సాంసిద్ధికా ఉచ్యన్తే ।

తే చ కపిలస్యైవ మహామునేర్నాన్యస్య । తస్య హ్యుత్పద్యమాన్స్యైవాదిసర్గే

సహోత్పన్నా ధర్మజ్ఞానవైరాగ్యైశ్వర్యసంజ్ఞకాశ్చత్వారో భావాః । యే

త్వాదిసర్గాదుత్తరకాలముత్పన్నకార్యకారణానామస్మద్విధానాం ప్రయత్నపూర్వకా

ఉత్పద్యన్తే తే వైకృతాః ॥

తే చ ద్వివిధాః । యదాహ- 'ధర్మాద్యా దృష్టాః కరణాశ్రయిణః

కార్యాశ్రయిణశ్చ కలలాద్యాః' ఇతి । ధర్మాదయశ్చత్వారః,

ఏవరీతాశ్చాధర్మాదయశ్చత్వార ఇత్యజ్ఞా । ఏతే త్రయోదశవిధం

కరణమాశ్రిత్య ప్రవర్తన్తే । కార్యం పఞ్చ కుక్షిస్థస్యాస్య నిచ్చురితస్య
 తు కౌమారయావనవార్ధకాని త్రయః, ఇత్యష్టౌ భావాః । తత్ర వైకృతే
 ధర్మాదిభిరధివాసితం సంసరతీతి జ్ఞేయమ్ ॥ ౪౩॥

కారికా ౪౪

నిమిత్తనైమిత్తికప్రసక్తేనేత్యుక్తమ్ । తదుభయమపి దర్శయితుమాహ-
 ॥ ధర్మేణ గమనమూర్ధ్వం, గమనమధస్తాద్భవత్యధర్మేణ ।

జ్ఞానేన చాపవర్గో, విపర్యయాదిష్యతే బన్ధః ॥ ౪౪ ॥ ॥

'ధర్మేణ' ఇత్యాది । ధర్మాదినిమిత్తమూర్ధ్వగమనాది వైమిత్తికమ్ । తత్ర
 ధర్మేణ యమనియమలక్షణేన గమనమూర్ధ్వమితి, సూక్ష్మశరీరస్య
 దేవాదివ్యవస్థితిరిత్యర్థః ॥

'గమనమధస్తాద్భవయధర్మేణ' ఇతి । తిర్యగ్గోనిషు స్థితిః ।

మిశ్రాన్మనుష్యలోకే స్థితిరిత్యర్థోక్తమ్ ॥

'జ్ఞానేన చాపవర్గః' ఇతి । ప్రధానపురుషాన్తరజ్ఞానాభ్యేన జ్ఞానేన

లింగం నివర్తతే । తతః కేవలః పురుషో భవతి ॥

'విపర్యయాదిష్యతే బన్ధః' ఇతి । జ్ఞానవిపర్యయాదజ్ఞానాత్

సంసారచక్రబన్ధః, పునః పునరావర్తనమ్ । స చ త్రిప్రకారః

- ప్రకృతిబన్ధః, దక్షిణాబన్ధః, వికారబన్ధశ్చేతి । యేషాం

ప్రకృతిరేవ పరతత్త్వం నాన్యత్, తేషాం ప్రకృతివాదినాం ప్రాకృతికో బన్ధః ।

యేషామిష్టాపూర్తభావిన ఏవ దివ్యాదివ్యమానుషభోగాః పురుషార్థ ఇతి, తేషాం

కర్మవాదినాం దక్షిణాబన్ధః । ఇష్టాపూర్తం దక్షిణేతి । తథా చోక్తమ్-

అగ్నిహోత్రం తపః సత్యం దేవానాం పరిపాలనమ్ ।

అతిథిర్వైశ్వదేవం చ ఇష్టమిత్యభిధీయతే ॥

పుష్కరిణ్యః సభా వాప్యో దేవతాయతనాని చ ।

అన్నప్రదానమారామః పూర్తమిత్యభిధీయతే ॥

యేషాం వికార ఏవైశ్వర్యలక్షణః పురుషార్థ ఇతి, తేషాం వికారత్వవాదినాం

వైకారికో బన్ధః ॥ ౪౪॥

కారికా ౪౫

॥ వైరాగ్యాత్ ప్రకృతిలయః, సంసారో భవతి రాజసాద్రాగాత్ ।

ఐశ్వర్యాదవిఘాతో విపర్యయాత్తద్విపర్యాసః ॥ ౪౫ ॥

'వైరాగ్యాత్ ఇత్యాది । యో విషయాదిదర్శనాద్విరక్తో యమనియమపరిస్థితో
 న జ్ఞానం పర్యేషతే, తస్య మృతస్య వైరాగ్యాదష్టాస్య ప్రకృతిషు
 ప్రధానాదితన్మాత్రపర్యంతాను లయః, స్థూలశరీరేణ విషయోపభోగనిమిత్తేన
 యోగః । తల్లినశ్చాత్మానం ముక్తమివ మన్యతే న తు ముక్తమ్, సర్గకాలే పునః
 సంసరణాత్ । యదా తు జ్ఞానం పర్యేష్యతే తదా ముచ్యత ఏవ । తథా చోక్తమ్-
 జ్ఞానాదథ విరాగాచ్చ తథా కృత్స్నస్య సంక్షయాత్ ।
 ఇత్యేవం జాయతే మోక్షో ముక్త ఆత్మస్థ ఉచ్యతే ॥ ఇతి ॥

'సంసారో భవతి రాజసాద్రాగత్ ఇతి । వైరాగ్యవిషయోఽశుభవిషయాభిష్యక్తో
 రాజసో రాగః, తస్య శుభాశుభకర్మాక్షేపకత్వాత్ । తస్మాద్దేవాదిష్యయం
 జనాద్యజిభావేన (?) సంసరతి ॥

'ఐశ్వర్యాదవిఘాతః ఇతి । అనైశ్వర్యాత్తద్విపర్యాస ఇతి । అవిఘాతవిపర్యాసో
 విఘాతః, ప్రార్థితానామప్రాప్తిరిత్యర్థహా । ముక్తిస్తు దురోత్సారితైవ ॥ ౪౫ ॥

కారికా ౪౬

ఏషామష్టానాం బుద్ధిరూపాణామేకేన మోక్షః సప్తభిర్బంధః సంసార ఇతి
 యదేతన్నిమిత్తనైమిత్తికం షోడశముక్తం తత్సంక్షేపేణ చతుర్విధమాహ -
 ॥ ఏష ప్రత్యయసర్గో విపర్యయాశక్తితుష్టిసిద్ధ్యాఖ్యః ।
 గుణవైషమ్యవిమర్దేన తస్య భేదాస్తు పశ్చాశత్ ॥ ౪౬ ॥

'ఏషః ఇత్యాది । ప్రత్యయశబ్దేన బుద్ధిరుచ్యతే । తస్య సర్గో
 యః షోడశవిధ ఉక్తః, ఏష విపర్యయాశక్తితుష్టిసిద్ధ్యాఖ్యః ।
 విపర్యయాదీనామాఖ్యా యస్య ప్రత్యయసర్గస్య స తథోక్తః । తత్ర
 విపర్యయమజ్ఞానమ్, అశక్తిరానాధిగమాసామర్థ్యం సత్వామప్యధిజిగాంసాయామ్,
 తుష్టిర్మోక్షోపాయేషు వైముఖ్యమ్, సిద్ధిరానప్రాప్తిః ॥

తస్య చతువిధస్య పునః పశ్చాశత్ భేదా భవన్తి । కేన ప్రకారేణోత్సాహ-
 'గుణవైషమ్యవిమర్దేన' ఇత్యాది । సత్త్వరజస్తమసామన్యోఽన్యాభిభవద్వారేణ
 వైషమ్యం విషమభావః, ఏకస్య ద్వయోర్వాధిక్యేఽన్యస్యానాధిక్యమ్ ।
 ఏకద్విత్రియోగేన షడ్విధం వైషమ్యమ్ । తేన ద్వయోర్విమర్దః పరస్పరక్షోభః ।
 తేన హేతునా భవతిత్యర్థః ॥ ౪౬ ॥

కారికా ౪౭

తాన్ భేదాన్ దర్శయన్నాహ-

॥ పఞ్చ విపర్యయభేదా భవన్త్యశక్తిశ్చ కరణవైకల్యాత్ ।

అష్టావింశతిభేదా తుష్టిర్నవధాఽష్టధాసిద్ధిః ॥ ౪౭ ॥ ॥

'పఞ్చ విపర్యయభేదాః' ఇత్యాది । అజ్ఞానాఖ్యస్య సర్గస్య భేదాః పఞ్చ-
తమో మోహో మహామోహస్తామిస్తోఽన్తతామిస్తశ్చేతి । అత ఏవ సాంఖ్యప్రవచనే
క్లేశా ఉచ్యంతే । 'అవిద్యాస్మితారాగద్వేషాభినివేశాః క్లేశాః' ఇతి ।
తత్రావిద్యాక్షేత్రముత్తరేషామ్ ॥

'అశక్తిశ్చ' ఇతి । అశక్త్యాఖ్యః సర్గః ॥

'కరణవైకల్యాత్' ఇతి । కరణం బాహ్యమాభ్యంతరం చ ।
తయోర్వైకల్యాదష్టావింశతిభేదా యస్యాః అశక్తేః సా భవతీతి
విభక్తిపరిణామేన యోజ్యమ్ । కరణవైకల్యం చ గుణవైషమ్యవిమర్దేన
భవతి ॥

'తుష్టిర్నవధాఽష్టధా సిద్ధిః' । ఇతి తుష్టిసర్గో నవప్రకారః,
సిద్ధిసర్గోఽష్టప్రకారో భవతీత్యర్థః । ఏతైః సముదాయేన పఞ్చాశద్భేదా
ఇతి ॥ ౪౭॥

కారికా ౪౮

తానవాన్తరభేదసహితాన్ దర్శయన్నాహ-

< భేదస్తమసోఽష్టవిధో మోహస్య చ, దశవిధో మహామోహః ।

తామిస్తోఽష్టాదశధా, తథా భవత్యన్ధతామిస్తః ॥ ౪౮ ॥ ॥

'భేదస్తమసః' ఇత్యాది । తమ ఇత్యవిద్యోచ్యతే । సా చోత్తరేషాం ప్రసవభూమిః ।
సా చ ప్రకృతిః । తత్త్వవేదినాం సత్యపి వైరాగ్యే నాపవర్గ ఇతి,
జ్ఞానస్యాభావాత్ । తతశ్చ తేషామష్టాన్వేష ప్రకృతిషు లయో భవతీతి
అష్టవిధా అవిద్యా, విషయస్యాష్టవిధత్వాత్ ॥

మోహస్య చేతిశబ్దేనాష్టవిధో భేద ఇత్యనువర్తతే । మోహ ఇత్యస్మితోచ్యతే ।
దేవా అపి వినాశినోఽపి, అష్టగుణమైశ్వర్యమాశ్రితా ఆత్మానమవినాశినం
మన్యంతే । తతశ్చ తేషామష్టవిధో మోహః, ఐశ్వర్యస్యాష్టవిధత్వాత్ ॥

'దశవిధో మహామోహః' ఇతి సుఖానుశయో రాగో మహామోహ ఇత్యుచ్యతే ।

స చ దివ్యాదివ్యవిషయేషు వర్తమానో దశవిధో భవతి | తత్ర
సూక్ష్మాస్తన్మాత్రలక్షణాః పంచ, సుఖైకస్వభావత్వాద్వివ్యాః | స్థూలాః
పుణివ్యాదయః పంచ, సుఖదుఃఖమోహోత్పాకత్వాదదివ్యాః ||

'తామిస్రోఽష్టాదశధా ఇతి | దుఃఖానుశయో ద్వేషస్తామిస్ర ఇత్యుచ్యతే |
స చాష్టగుణైశ్వర్యే దశవిధే చ విషయే ప్రతిభవతీత్యష్టాదశవిధః ||

'తథా భవత్యన్తతామిస్రః ఇతి | యథా తామిస్రోఽష్టాదశధా
తథాఽయమపీత్యర్థః | మరణత్రాసోఽన్తతామిస్ర ఉచ్యతే | స
చాష్టగుణైశ్వర్యే దశవిధే చ విషయే ప్రతిభవతీత్యష్టాదశవిధః ||

'తథా భవత్యన్తతామిస్రః ఇతి | యథా తామిస్రోఽష్టాదశధా
తథాఽయమపీత్యర్థః | మరణత్రాసోఽన్తతామిస్ర ఉచ్యతే |
స చాష్టగుణైశ్వర్యే దశవిధే విషయ ఏవ భవతీతి | ఏవం
ద్విషష్టభేదమజ్ఞానముక్తమ్ || ౪౮ ||

కారికా ౪౯

అశక్తిః కరణవైకల్యాదిత్యుక్తమ్, తస్యా భేదాన్ దర్శయితుమాహ-
|| ఏకాదశేన్ద్రియవధః సహ బుద్ధివధైరశక్తిరుపదిష్టా |
సప్తదశధా చ బుద్ధేర్విపర్యయాస్తుష్టిసిద్ధినామ్ || ౪౯ || ||

'ఏకాదశ' ఇత్యాది | ఏకాదశానామిన్ద్రియాణామేకాదశైవోపపూతాః |
శ్రోత్రచక్షుర్చాణానాం బాధిర్యాన్తత్వాప్రాతృత్వాని, వాచో మూకత్వమ్,
జిహ్వాయా జుఙ్ఘమ్, మనస ఉన్మాదః, పాణిపాదోపస్థానాం కౌణ్యపగ్లత్వకైబ్యాని,
త్వగిన్ద్రియస్య కుష్ఠః, పాయోరుదావర్త ఇతి |
బాధిర్యమాన్ధ్యాప్రాతృత్వే మూకతా జడతా తథా |
ఉన్మాదకౌణ్యకుష్ఠాని కైబ్యోదావర్తపగ్లతాః || ఇతి ||

అత ఇన్ద్రియవధా అశక్తిరిత్యుపదిష్టాః సాంఖ్యాచార్యైః ||

'సహ బుద్ధివధైః' ఇతి | బుద్ధేరపి వధా అశక్తిరుపదిష్టా || తే కియన్త
ఇత్యాహ- 'సప్తదశధా చ బుద్ధేర్విపర్యయయాస్తుష్టిసిద్ధినామ్' ఇతి | తుష్టయో
నవ, సిద్ధయశ్చాష్టా | వక్ష్యమాణామ్భూసాం యే విపర్యయాస్తే సప్తదశవిధా
బుద్ధేరేయాః | ఏవమశక్తిరష్టావింశతిభేదా యయా క్రమస్వశక్తో భవతి ||

నను ప్రత్యయసర్గ ఇత్యుక్తమ్, నాయమిన్ద్రియవధః ప్రత్యయసర్గః

కించోదహజ్కారసర్గ ఇతి సత్యమ్, అహజ్కారస్య ప్రత్యయసర్గత్వాత్ తత్సర్గోఽపి ప్రత్యయసర్గ ఉచ్యతే | ధర్మో వా ప్రత్యయః సర్గః || ౪౯ ||

కారికా ౫౦

తుష్టిభేదానాహ-

|| ఆధ్యాత్మికాశ్చతస్రః ప్రకృత్యుపాదానకాలభాగ్యాఖ్యాః |

బాహ్యో విషయోపరమాత్ పశ్చ, నవ తుష్టయోఽభిమతాః || ౫౦ || ||

'ఆధ్యాత్మికాః ఇత్యాదినా | ప్రకృత్యాదీన్యాఖ్యా యాసాం తుష్టీనాం తాస్తథోక్తాః | తత్ర ప్రకృతిః ప్రధానమ్ | సైవ వ్యక్తాత్మనా పరిణమ్య బన్ధమోక్షో కురుత ఇత్యేతావన్నాత్మోపదేశాత్ తుష్టో భవతి యస్తస్య ప్రకృత్యాఖ్యా తుష్టిరమృత ఇత్యుచ్యతే ||

ఉపాదీయతే ప్రాప్యతే మోక్షోఽనేనేత్యుపాదానమ్ | ప్రవజ్జ్యలింగం చాత్ర దణ్డాది | న ప్రకృతిజ్ఞానమాత్రేణ ముక్తిః | 'ఉపాదానేన చాపరో ఇత్యస్మాదద్వివేకీయాదుపదేశాదిహైవ ముక్తిః ప్రాప్తవ్యేతి పరితుష్టః ప్రవజ్జతోఽయం తస్య ద్వివేకీయా ఉపాదానాఖ్యా తుష్టిః సలిలముచ్యతే ||

కల్యత ఇతి కాలా | మహదాదిసూక్ష్మపర్యనేన లిజ్జేన సంసరతాఽపరేణ మోక్షో న ప్రకృత్యుపాదానమాత్రాదిహైవ జన్మనీతి తస్మాత్ప్రతీయాదుపదేశాత్ తుష్టో యః కాలాపేక్షీ స్థితస్తస్య కాలాఖ్యా తుష్టిరోధ ఇత్యుచ్యతే ||

యస్యాపరం భాగ్యమస్తి తస్య మోక్షః, ప్రకృత్యుపాదానకాలమాత్రేణ న, కశ్చిద్విపరీతభాగధేయోఽస్తితి తస్మాచ్ఛత్రాదుపదేశాత్ తుష్టో యో భాగ్యాపేక్షీ స్థితస్తస్య చతుర్థీ వృష్టిరిత్యుచ్యతే | ఏతాశ్చతస్ర ఆత్మానమధికృత్య భవన్తిత్యాధ్యాత్మికాః ఆత్మనా మోక్షవ్యమితి కృత్వా ||

'బాహ్యోవిషయోపరమాచ్ఛ' ఇతి | శబ్దాదిభ్యో వ్యావృత్తిరుపరమణం పశ్చుధా భవతి | ఆర్జునరక్షణక్షయసంఘింసాదోషదర్శనాత్ | తత్ర విషయార్జునే మహద్దుఃఖం తదల్పవిషయేభ్య ఇత్యార్జునదోషదర్శనాన్నివృత్తస్య తుష్టిరియం పశ్చుమీ సుతారమిత్యుచ్యతే ||

విషయా ఆర్జుతుం శక్యాః, రక్షణం తు దుఃఖం బహుభిః తజ్జన్యమానానాం (?) స్వాదితి రక్షణదర్శనాన్నివృత్తస్య తుష్టిరియం షష్ఠీ సుపారమిత్యుచ్యతే ||

విషయా ఆర్జుతుం రక్షితుం క్షయే చ ప్రతివిధాతుం శక్యాః,

కిన్నూపభుజ్యమానా మహతీమాతృసక్తిం కుర్వన్తి తదప్రాప్తౌ చ మహద్దుఃఖమితి
సజ్గదోషదర్శనాదుపరస్తస్యాష్టమీ తుష్టిరనుత్తమామ్భ ఇత్యుచ్యతే ||

సర్వం శక్యం కిన్త్వనుపహత్య భూతాని న భోగః సమ్భవతి |

భూతోపఘాతాన్మహదనిష్టఫలమితి హింసాదోషదర్శనాదుపరతస్య తుష్టిరియం
నవమీ ఉత్తమామ్భ ఇత్యుచ్యతే | ఏతాః పఞ్చ విషయద్వారేణేతి భవన్తితి బాహ్యః |
తత్పూర్వకాశ్చాధ్యాత్మికాః, విషయే తత్పరస్యాధ్యాత్మికతుష్ట్యసమ్భవాత్ ||

తత్ర ప్రకృత్యుపాదానకాలా న మోక్షోపాయా ఇత్యుపదిష్టమపి యో వైముఖ్యాన్న
ప్రతిపద్యతే తస్యాధ్యాత్మికాశ్చతస్యః, విషయోపరమాచ్ఛ బాహ్యః పఞ్చోతి
నవ తుష్టయః | తా బుద్ధివధా ఇత్యుచ్యతే | తేషాం శక్తేరన్తర్భవతి [?] |

తాసాం చతుష్టమీనాం మహత్ప్రభృతయో విపర్యయేణ సంజ్ఞా | తదుభయమపి
బుద్ధావన్తర్భూతం తత్సర్గత్వాత్ || ౫౦||

కారికా ౫౦

కతిభేదా జ్ఞానాజ్ఞానలక్షణా సిద్ధిరిత్యాహ-

|| ఊహః శబ్దోఽధ్యయనం దుఃఖవిఘాతాస్త్రయః సుహృత్ప్రాప్తిః |
దానం చ సిద్ధయోఽష్టా, సిద్ధేః పూర్వోఽఙ్కశస్త్రివిధః || ౫౧ || ||

'ఊహః శబ్దోఽధ్యయనమ్' ఇత్యాది | సిద్ధిరానప్రాప్తిః, తస్యా భేదా ఉపాయభేదాత్ |
ఊహ ఇతి | జన్మాన్తరసంస్కృతధియో యస్య బన్ధమోక్షకారణముత్పేక్షమాణస్య
ప్రధానపురుషాన్తరజ్ఞానముత్పద్యతే తస్య సిద్ధిరూహహేతుకా ప్రథమా
తారమితు్యుచ్యతే ||

యస్య సాంఖ్యశాస్త్రపాఠమన్యదీయమాకర్ష్య తత్త్వజ్ఞానముత్పద్యతే, సా సిద్ధిః
శబ్దహేతుకా ద్వితీయా సుతారమితు్యుచ్యతే ||

యస్య శిష్యాచార్యసమ్బన్ధేన సాంఖ్యశాస్త్రం శబ్దతోఽర్థతశ్చాచ్ఛేష్య
జ్ఞానముత్పద్యతే, తస్యాధ్యయనహేతుకా | అధ్యయనేన హి తత్పరిజ్ఞానాత్ |
ఏషా తృతీయా తారవి ఇత్యుచ్యతే ||

'దుఃఖవిఘాతాస్త్రయః' ఇతి | యోఽప్యాధ్యాత్మికేనాధిభౌతికేనాధిదైవికేన వా
భావితస్తద్విఘాతార్థం జ్ఞానం పర్యేష్యతి, ఊహన శబ్దేనాధ్యయనేన వా,
తస్య తద్విఘాతహేతుకాః ప్రమాదప్రముదితమోదనాఖ్యాస్త్రిస్రుః, ఉపాయస్య త్రిత్వాదితి |
పూర్వా యాస్త్రిస్రుః సిద్ధ్యయన్తా న దుఃఖహేతుకా ఇతి బోధ్యవ్యః ||

'సుహృత్ప్రాప్తిః ఇతి | యోఽధిగతతత్త్వః సుహృదం ప్రాప్య
జ్ఞానమధిగచ్ఛతి, తస్య సుహృత్ప్రాప్తిపూర్వికా | మిత్రం హి స్నేహాత్ జ్ఞానం
ప్రకాశయతి | ఇయం సప్తమీ రమ్యకమితు్యచ్యతే ||

దానం చ సిద్ధిహేతుః | దానేన హ్యేరాధితో జ్ఞానీ జ్ఞానం ప్రయచ్ఛతి |
ఇయమష్టమీ సదాప్రముదితమితు్యచ్యతే ||

తద్విపరీతా అసిద్ధయః | మన్దబుద్ధిత్వాన్నోహతే యస్తస్యానూహహేతుకా అసిద్ధిః |
యః శక్తోఽపి సాంఖ్యశాస్త్రం శృణ్వన్నపి బుద్ధిదౌర్బల్యాన్న బుద్ధ్యతి తస్య
శబ్దహేతుకా అసిద్ధిః | బుద్ధిదోష ఏవాయమ్ | యస్య గురుపూర్వకం నాధ్యయనం
బుద్ధిదోషాదేవ తస్యానధ్యయనహేతుకా అసిద్ధిః | న యత్ర మిత్రసంగ్రహో న చ
దానమిత్యష్టావసిద్ధయో బుద్ధివధా అశక్తావస్తర్భూతాః | తాసాం చాసిద్ధీనాం
మోషముష్టామానోరమిత్యాద్యాః [?] సంజ్ఞాః | బుద్ధావస్తర్భూతం తత్సర్గత్వాత్ ||

'సిద్ధిః పూర్వోఽఙ్కుశస్త్రివిధః ఇతి | తస్యా అష్టవిధాయాః సిద్ధిర్వ్యః
పూర్వో విపర్యయాశక్తితుష్ట్యాఖ్యస్త్రీవిధ ఉక్తః సోఽఙ్కుశ ఇవేత్యఙ్కుశ
ఉక్తః | తేన హ్యస్యతస్త్రికృతో లోకః సంసారచక్రేఽవతిష్ఠతే | తత్ర
విపర్యయాదిష్యతే బన్ధ ఇతి వచనాత్ పఞ్చవిధమజ్ఞానమఙ్కుశః | అశక్తిః
కరణవైకల్యమ్, తతో హి జ్ఞానాప్రాప్తిరిత్యఙ్కుశః | తుష్టిరప్యఙ్కుశః |
తదా ప్రకృత్యుపాదానకాలభాగ్యా మోక్షోపాయా ఇతి, విషయోపరమాచ్ఛ ముక్త
ఇత్యేతావన్మాత్రాదుపదేశాత్ తుష్టో న జ్ఞానం పర్యేష్యతి | యదా తు పర్యేష్యతి
తదాఽనఙ్కుశ ఇత్యర్థః | ఏతే ప్రత్యయసర్గభేదాః పఞ్చాశత్ పదార్థాః,
అస్తిత్వాదయశ్చ దశ | తే చాస్యామేవ సప్తత్యాం నిర్దిష్టాః | తథా చాహ
సంగ్రహకారః-

అస్తిత్వమేకత్వమథార్థవత్త్వం పారార్థ్యమన్యత్వమకర్తృభావః |
యోగో వియోగో బహవః పుమాంసః స్థితిః శరీరస్య చ శేషవృత్తిః || ఇతి ||

ఏకత్వమర్థవత్త్వం పారార్థ్యం చేతి ప్రధానమధికృతోక్యమ్ |
అన్యత్వమకర్తృత్వం బహుత్వం చేతి పురుషమధికృత్య | అస్తిత్వం యోగో
వియోగశ్చేత్యుభయమధికృత్య | స్థితిర్మూలసూక్ష్మమధికృత్య | వక్ష్యతి-
'తిష్ఠతి సంస్కారవశాత్ ఇతి | ఏతే షష్టి పదార్థాః, తదర్థం శాస్త్రం
షష్టితన్త్రమితు్యచ్యతే || ౫౧ ||

కారికా ౫౨

పూర్వోత్పన్నం లింగం భావైరధివాసితం సంసరతీత్యుక్తమ్, తత్ర కిం భావా
ఆపి పూర్వముత్పన్నాః కిం లింగమేవేత్యత్రాహ-

॥ న వినా భావైర్లింగమ్, న వినా లింగేన భావనిష్యుత్తిః ।
లింగాఖ్యో భావాఖ్యస్తస్మాద్ద్వివిధః ప్రవర్తతే సర్గః ॥ ౫౨ ॥ ॥

'న వినా ఇత్యాది । యది భావా న పూర్వోత్పన్నాస్తైర్వినా లింగమపి నాస్తి ।
సంసరణార్థం లింగం సంసారనిమిత్తం చ భావాః ॥

'న వినా లింగేన భావనిష్యుత్తిః ఇతి । లింగం వినా న భావానిష్యుత్తిః,
లింగాశ్రితత్వాద్భావానామ్ । యస్మాదేవం తస్మాత్ లింగాఖ్యో భావాఖ్యశ్చ
ద్విప్రకారః ప్రధానత్వాత్ సర్గో భవతీతి । సృజ్యత ఇతి సర్గః ॥ ౫౨ ॥

కారికా ౫౩

యథా ద్వావేతౌ పూర్వోత్పన్నౌ తథ భూతసర్గోఽపీతి దర్శయన్నాహ-

॥ అష్టవికల్ప దైవస్తైర్వ్యగ్యోన్యశ్చ పఞ్చుధా భవతి ।
మానుష్యవైకవిధః, సమాసతో భౌతికః సర్గః ॥ ౫౩ ॥ ॥

'అష్టవికల్పః ఇత్యాది । దేవానామయం దైవః । సోఽష్టవిధః । తద్యథా
బ్రాహ్మణః, ప్రాజాపత్యః, సౌరః, ఆసురః, గాంధర్వః, యాక్షః, రాక్షసః,
పైశాచశ్చేతి ॥

'తైర్వ్యగ్యోన్యశ్చ పఞ్చుధా భవతి ఇతి । తిర్వ్యగ్యోనీనామయం తైర్వ్యగ్యోన్యః ।
పశుమృగపక్షిసరీసృపస్థావరభేదాత్ పఞ్చువిధః । తత్ర గవాద్యా
రాసభాంతాః పశవః । సింహాద్యా బిడాలాంతా మృగాః । హంసాద్యా మశకాంతాః
పక్షిణః । సర్పాదయః కృమ్యంతాః సరీసృపాః । వృక్షాదయః స్థాణాంతాః
స్థావరా ఇతి ॥

'మానుష్యవైకవిధః ఇతి । మనుష్యాణామయం మానుష్యః ।
ఏవంవిధసంస్థానస్యైకవిధత్వాత్ । బ్రాహ్మణభేదోఽపి సత్త్వరజస్తమసాం
వికల్పాత్ కాలవ్యవహారనిమిత్తమ్ ॥

'సమాసతః ఇతి । సంక్షేపేణ । విస్తరమ్ ॥ తస్త్వస్యేవ (?) -
జరాయుజాణ్ణజోష్మజోద్భిజ్జాఖ్యాశ్చత్వారో భేదాః శాస్త్రాంతరే ద్రష్టవ్యాః ।
ఉద్భిజ్జాః స్థావరాః ॥

'భౌతికః సర్గః ఇతి । భూతేషు భవో భౌతికః, లోకోత్పాద ఇత్యర్థః ।
స చ ద్వివిధః ॥ ౫౩ ॥

కారికా ౫౩

స్థూలశరీరే సత్త్వయి కశ్చిదేవ క్వచిదధికేన వర్తత ఇతి దర్శయన్నాహ-

॥ ఊర్ధ్వం సత్త్వవిశాలస్తమోవిశాలశ్చ మూలతః సర్గః ।

మధ్యే రజోవిశాలో, బ్రహ్మాదిస్తమ్భపర్వతః ॥ ౫౪ ॥ ॥

'ఊర్ధ్వమ్' ఇత్యాది । బ్రహ్మ ఆదిర్యస్య సర్గస్య స్తమ్భశ్చ తృణవిటపపర్వతః,

స బ్రహ్మాదిస్తమ్భపర్వతః సర్గః । స ఊర్ధ్వః సత్త్వవిశాలః । ఊర్ధ్వం

దేవలోకస్తస్యోత్కృష్టత్వాత్ తత్ర సాత్త్విక ఇత్యర్థః । దేవలోకస్య

సత్త్వబహులత్వాత్ ॥

'తమోవిశాలశ్చ మూలతః సర్గః' ఇతి । తైర్యగ్యోనో మూలమ్, తస్యాధమత్వాత్ ।

తస్మిన్ మూలే తమోఽధికం తమోబహులత్వాత్ ॥

'మధ్యే రజోవిశాలః' ఇతి । మనుష్యలోకే మధ్యే । ఉత్తరాధరభావాత్ తత్ర

దుఃఖబహులత్వాత్ ॥ ౫౪ ॥

కారికా ౫౫

యది త్రిషు లోకేషు లింగం సంసరతి, తదేవ తర్హి సాంసారికం సుఖం దుఃఖం

వాప్నోతి, తస్యైవ సాంసారికత్వాదిత్యాహ-

॥ తత్ర జరామరణకృతం దుఃఖం ప్రాప్నోతి చేతనః పురుషః ।

లింగస్యావినివృత్తేస్తస్మాద్ దుఃఖం స్వభావేన ॥ ౫౫ ॥ ॥

'తత్ర' ఇత్యాది । తేషు లోకేషు జరామరణకృతమితి చతుర్ధ్వఃఖోపలక్షణార్థమ్ ।

గర్భదుఃఖమ్, జన్మదుఃఖమ్, జరాదుఃఖమ్, మరణదుఃఖమితి । తత్ర

మాతుః కుక్షౌ అన్ధతమసీవ ప్రవిష్టస్య సజ్కుచనప్రసారణదుఃఖం

గర్భదుఃఖమ్ । జాయమానస్య మాతురుదరాన్నిర్గచ్ఛతో జన్మదుఃఖమ్ । వ

॥ పాలతస్థలనాదిదుఃఖం జరాదుఃఖమ్ । మరణావస్థాయాం స్థూలశరీరం

త్యజతో మరణదుఃఖమ్ । ఏతత్త్వాధ్యాత్మికం దుఃఖేఽన్తర్భూతమప్రీతదుఃఖం

బుద్ధ్యాధ్యవసితం పురుషః ప్రాప్నోతి తస్య చేతనత్వాత్, న తు

లింగమచేతనత్వాదితి భావః ॥

కియన్తం కాలమిత్యాహ- 'లింగస్యావినివృత్తే' ఇతి ।

యావల్లింగస్యావినివృత్తిస్తావదిత్యర్థః । తస్య చ నివృత్తిః

ప్రధానపురుషాన్తరజ్ఞానాత్ । యతత్తైవం తస్మాద్దుఃఖం స్వభావేన ।

లింగగర్భాద్యవస్థాను స్వభావతో దుఃఖమిత్యర్థః । లోకత్రయే సుఖమపి

ప్రాప్నోతి, తన్నోక్తం తస్యానియతత్వాత్ | జరాదిదుఃఖం తు నియతమితి || ౫౫ ||

కారికా ౫౬

యోఽయం భావలింగభూతతత్సర్గః స కిమీశ్వరాత్, యథోచ్యతే-
 ఈశ్వరప్రేరితో గచ్ఛేత్ స్వర్గం వా శ్వభ్రమేవ వా |
 ఇతి, కిం వా పురుషాత్, యథోచ్యతే-
 పురుష ఏవేదం సర్వం యద్భూతం యచ్చ భవ్యమ్ |
 ఇతి, కిం వా స్వభావాత్, యథోచ్యతే-
 స్వభావికమేవేదం సర్వం జగన్నహి మరుదాదయః కేనచిత్ క్రియన్తే |
 ఇత్యత్రాహ-

|| ఇత్యేష ప్రకృతికృతో మహదాదివిశేషభూతపర్యంతః |
 ప్రతిపురుషవిమోక్షార్థం స్వార్థ ఇవ పరార్థ ఆరమ్భః || ౫౬ ||

'ఇత్యేష ప్రకృతికృతః' ఇత్యాది | ఆరభ్యత ఇత్యారమ్భః | ప్రకృతికృత
 ఇతి ప్రధానకృతః, నేశ్వరాదికృత ఇత్యర్థః | లోకత్రయం త్రిగుణాత్మకం
 భవతి, తచ్చ త్రిగుణాయా ఏవ ప్రకృతేరుత్పద్యతే | నపై స్వభావికమ్,
 విపరీతగుణదోషప్రసంకాద్దేశానియమయోగాచ్చ ||

స కింస్వరూప ఇత్యాహ- 'మహదాదివిశేషభూతపర్యంతః' ఇతి |
 బుద్ధిరాదిర్యస్యారమ్భస్య | భూతాని లోకత్రయే యాన్యభిన్నసంస్థానాని
 స్థూలశరీరాఖ్యాని | విషయాశ్చ | బాహ్యోశ్చ విషయాః సూక్ష్మాః స్థూలాః |
 తే పర్యన్తేఽవసానే యస్య స తథోక్తః | అనేన భావలింగభూతసర్గాఖ్యాస్త్రయ
 ఆఖ్యాతాః ||

కిమర్థమయం ప్రధానస్యారమ్భ ఇత్యత్రాహ- 'ప్రతిపురుషవిమోక్షార్థమ్'
 ఇతి | ఏకైకస్య పురుషస్య పురుషస్య విముక్త్యర్థమారమ్భః, పురుషాణాం
 బహుత్వాత్ | భావసర్గే భూతసర్గే చానేక ఇతి దర్శయతి | తథాపి మోక్షార్థం
 విషయోపభోగార్థం చాయమారమ్భ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ | ప్రధానేన హి పురుషార్థః
 కర్తవ్యః | స చ ద్వివిధః | విషయోపభోగః కైవల్యం చ | తదుభయం
 కృత్వా నివర్తత ఇతి ||

'స్వార్థః' ఇతి | యః కశ్చిత్ దేవదత్తస్వార్థ ఏవ పరార్థో రహితితం
 ప్రవర్తతే న పరస్తవస్తకరోతి (?) తథా ప్రధానమపీత్యర్థః || ౫౬ ||

కారికా ౫౭

నను చ సచేతనస్య బుద్ధిపూర్వీకా ప్రవృత్తిర్భవతి,
 ప్రధానస్యాచేతనత్వాత్కథం లోకత్రయే పురుషం విషయైః సంయోజ్య ధ్యానేన
 విప్రమోచ్య నివర్తత | కథమేవంవిధా ప్రవృత్తిః | నాయం నియమః,
 అచేతనానామపి లోకే ప్రవృత్తిదర్శనాత్ | యదాహ-
 || వత్సవివృద్ధినిమిత్తం క్షీరస్య యథా ప్రవృత్తిరజ్జుస్య |
 పురుషవిమోక్షనిమిత్తం తథా ప్రవృత్తిః ప్రధానస్య || ౫౭ || ||

'వత్సవివృద్ధినిమిత్తమ్' ఇత్యాది | వత్సస్య వివృద్ధిః పుష్టిః | తస్యా
 నిమిత్తమ్ ||

'క్షీరస్య యథా ప్రవృత్తిరజ్జుస్య' ఇతి | అచేతనస్య | యథా
 తృణదికమచేతనం గవాశితం పీతం చ, వత్సస్య పుష్టిః కర్తవ్యేతి,
 క్షీరాత్మనా పరిణమతి కృతార్థం చ నివర్తత ఇతి || ౫౭ ||

కారికా ౫౮

యది పురుషవిమోక్షార్థం ప్రధానస్య ప్రవృత్తిః, ప్రవృత్తేః ప్రాక్ పురుషస్య
 కైవల్యం స్థితమేవ, తత్ కిం తేన ప్రవృత్తేన? తథా చాహుః -
 మధ్వర్థం ప్రస్థితః కశ్చిద్ గ్రామాభ్యాశే తు మాక్షికమ్ |
 ఆక్కే చేన్మధు విన్దేత కిమర్థం పర్వతం వ్రజేత్ || ఇతి ||

అత్రాహ-

|| ఔత్సుక్యనివృత్త్యర్థం యథా క్రియాసు ప్రవర్తతే లోకః |
 పురుషస్య విమోక్షార్థం ప్రవర్తతే తద్వదవ్యక్తమ్ || ౫౮ || ||

'ఔత్సుక్యమ్' ఇత్యాది | యథౌత్సుక్యనివృత్త్యర్థమభిమతక్రియాసు లోకః
 ప్రవర్తతే, తద్వత్ ప్రలయావస్థాయాం పురుషోఽపి మోక్షనిమిత్తం యదౌత్సుక్యం
 తన్నివృత్తయే ప్రవర్తయేత్ప్రధానమితి || ౫౮ ||

కారికా ౫౯

ఉదాహరణాన్తరమాహ-
 || రజ్జస్య దర్శయిత్వా నివర్తతే నర్తకీ యథా నృత్తాత్ |
 పురుషస్య తథాఽఽత్మానం ప్రకాశ్య వినివర్తతే ప్రకృతిః || ౫౯ || ||

'రజ్జస్య' ఇత్యాది | నృత్యతీతి నర్తకీ | సా తథా రజ్జస్య నృత్తం
 దర్శయిత్వా తస్మాన్నృత్తాన్నివర్తతే విరమతి, దృష్టాహమనేనేతి

కృతప్రయోజనా సతీ, తథా పురుషస్యాత్మానం సమ్ప్రకాశ్య దేవాదిభావరూపం
గతా నివర్తతే ప్రకృతిః ప్రధానమిత్యర్థః ॥ ౫౯ ॥

కారికా ౬౦

నను చ నటీ రజ్జాత్ స్వార్థం సాధయతి, ప్రకృతేస్తు పురుషార్థః స్వార్థో
యేనైవమాచరయతీత్యాహ-

॥ నానావిధైరుపాయైరుపకారిణ్యనుపకారిణః పుంసః ।
గుణవత్సగుణస్య సతస్తస్వార్థమపార్థకం చరతి ॥ ౬౦ ॥ ॥

'నానావిధైః' ఇత్యాది । పూర్వం సప్తభిర్ధర్మాదిభిరుపాయైస్త్రిషు
విషయేష్వాత్మనం ప్రకాశయత్యుపకారిణీ, తదనన్తరమేకేన జ్ఞానాశ్చేన
కైవల్యం కుర్వాణోపకారిణీ భవతి ॥

'అనపకారిణః పుంసః' ఇతి । న పుమాన్తాం ప్రత్యుపకరోతి, అహమనయోపకృత
ఇతి । పునస్సా తముపకరోతి ॥

నాసౌ తామిత్యాహ - ' గుణవత్సగుణస్య సతః' ఇతి । గుణసత్త్వాత్ప్రకృతిః
సక్రియా, నిర్గుణత్వాత్ పురుషో నిష్క్రియ ఇతి । తస్వార్థమపార్థకం చరతి ।
తస్య పుంసోఽర్థో ద్వివిధః- విషయోపభోగః కైవల్యం చ । తన్నిరర్థకం
కరోతి, యతస్తస్యాః ప్రయోజనాభావః । వ్యక్తాత్మనాఽఽత్మానం దర్శయతి
నత్వవ్యక్తాత్మనా ॥ ౬౦ ॥

కారికా ౬౧

తథాహి - గుణానాం సామ్యావస్థా ప్రకృతిః । కుతశ్చ సా న
సర్వాత్మనాఽఽత్మానం ప్రకాశయతి, పుమానపి న సర్వథా పశ్యతి ? తథా
చాహుః-

గుణానాం పరమం రూపం న దృష్టిపథమృచ్ఛతి ।
యత్తు దృష్టిపథం ప్రాప్తం తన్మాయావస్తు తుచ్ఛకమ్ ॥ ఇతి । అత్రాహ -
॥ ప్రకృతేః సుకుమారతరం న కిఞ్చిదస్తీతి మే మతిర్భవతి ।
యా దృష్టాస్మీతి పునర్న దర్శనముపైతి పురుషస్య ॥ ౬౧ ॥ ॥

'ప్రకృతేః' ఇత్యాది । సుకుమారతరమితి సూక్ష్మతరమితరత్ । ఏతదుక్తం భవతి-
ప్రాగ్వ్యక్తాత్మనా ప్రకాశయతి న త్వవ్యక్తాత్మనాపి, యేన జ్ఞానావస్థాయాం
ప్రకృతేర్మతిర్భవతి మమ సూక్ష్మతరం న కిఞ్చిదపరమస్తి యద్ధృష్టవ్యం
పురుషేణ ॥

(‘యా దృష్టాఽస్మి’ ఇతి । సా ప్రకృతిర్వ్యక్తాత్మనా చ) దృష్టాహమనేనేతి
 న పునర్దర్శనముపైతి పురుషస్య ద్రష్టవ్యాభావాత్ । తతశ్చైవం సర్వథా
 ప్రకృతిరాత్మానం ప్రకాశయతి, పురుషశ్చైతాం సర్వథా పశ్యతి ॥ ౬౧ ॥

కారికా ౬౨

తస్మాన్న పురుషస్య బద్ధో నాపి సంసరణం మోక్షో వేత్త్యాహ-
 ॥ తస్మాన్న బధ్యతేఽద్ధా న ముచ్యతే నాపి సంసరతి కశ్చిత్ ।
 సంసరతి బధ్యతే ముచ్యతే చ నానాశ్రయా ప్రకృతిః ॥ ౬౨ ॥ ॥

‘తస్మాన్న బధ్యతే’ ఇత్యాది । బద్ధాభావాన్న బధ్యతే । పురుషస్యాపి
 కార్యత్వాదబద్ధో నాస్తి । న విముచ్యతే తస్యా బద్ధనాత్ । నాపి సంసరతి
 నిష్క్రమ్యత్వాత్ । కశ్చిదితి పురుష ఇత్యర్థః ॥

కస్య త్స్థో బద్ధాదయ ఇత్యాహ- సంసరతి బధ్యతే ముచ్యతే చ ప్రకృతిరితి ।
 నను చ తస్యాః సుకుమారత్వాదబద్ధాదయో న సమ్భవన్త్యేవేత్యత్రాహ-
 నానాశ్రయేషురభివజ్యతే (?) । తత్రాశ్రయాః భావలిక్ష్ణుభూతాస్సర్గాః ।
 తే ప్రకృతిపురుషవన్నానావిధాః ॥ ౬౨ ॥

కారికా ౬౩

తతశ్చ నానాశ్రయత్వాదేవ దర్శయన్నాహ-
 ॥ రూపైః సప్తభిరేవ తు బద్ధాత్యాత్మానమాత్మనా ప్రకృతిః ।
 సైవ చ పురుషార్థమృతి విమోచయత్యేకరూపేణ ॥ ౬౩ ॥ ॥

‘రూపైః’ ఇత్యాది । ధర్మాదయో బుద్ధే రూపాన్యుక్తాని । ‘సప్తభిః’ । జ్ఞానం
 త్యక్తౌ తే చ ప్రకృతేరాత్మభూతాః । సైవాత్మనైవ పురుషార్థం ప్రత్యాత్మానం
 మహదాదిసూక్ష్మపర్యవ్తం లింగం బద్ధాత్మి । బద్ధశ్చ త్రివిధః । తచ్చ
 లింగం భావాదిభిరధివాసితమర్థమేవ । సంసరతితి । ప్రకృతిరేవ
 సంసరతి ॥

‘సైవ చ’ ఇతి । ప్రకృతిః పురుషార్థం ప్రతి కైవల్యార్థం
 విమోచయత్యాత్మానమ్ ॥

‘ఏకరూపేణ’ ఇతి । ఏకం చ తద్రూపం చేతి । జ్ఞానాభ్యేన రూపేణేత్యర్థః । యం
 పురుషమపేక్ష్య జ్ఞానముత్పాదయతి తం ప్రత్యవ్యక్తమాత్మానం సంహరతీత్యర్థః ।
 నహి ధర్మాదయః పురుషధర్మా యస్సైర్బద్ధ్యతే । నాపి సంసరతి,

అలిక్ష్ణభావత్వాత్ । నాపి ముచ్యతే, తస్య బద్ధనత్వాత్ ॥ ౬౩ ॥

కారికా ౬౪

తదేవం జ్ఞానం కథముత్పద్యతే యేన మోచయతీత్యాహ-

॥ ఏవం తత్త్వాభ్యాసాన్నాస్మి న మే నాహమిత్యపరిశేషమ్ ।

అవిపర్యయాద్విశుద్ధం కేవలముత్పద్యతే జ్ఞానమ్ ॥ ౬౪ ॥

'ఏవం తత్త్వాభ్యాసాత్' ఇత్యాది । ఏవమితి వక్ష్యమాణే యోజ్యమ్ । తత్త్వాని

పఞ్చవింశతిః । తేషాం పునః పునః స్వరూపేణాభ్యసనమభ్యాసః । యదేతత్

సూక్ష్మశరీరం భౌతికం చ తస్మిన్న భవామి, అపి తు ప్రకృతిః ॥

'న మే' ఇత్యాది । న మమేదమపి తు ప్రకృతేః ॥

నాహమితి । నాప్యహం ప్రకృతిరిత్యేవం తత్త్వాభ్యాసాత్ । కింవిశిష్టాత్ -

అవిపర్యయాదహమిత్యమానసంశయాత్ జ్ఞానముత్పద్యతే ॥

ఈదృశమిత్యాహ- 'అపరిశేషమ్' ఇతి । పరిపూర్ణం విశుద్ధమ్ సంసారమలాపగమాత్

కేవలమేకమిత్యర్థః ॥ ౬౪ ॥

కారికా ౬౫

నను జ్ఞానేన పురుషః కిం పశ్యతీత్యాహ-

॥ తేన నివృత్తప్రసవార్థవశాత్ సప్తరూపవినివృత్తామ్ ।

ప్రకృతిం పశ్యతి పురుషః ప్రేక్షకవదవస్థితః స్వస్థః ॥ ౬౫ ॥

'తేన' ఇత్యాది । యత్ ప్రకృతిజ్ఞానముత్పద్యతే తం ప్రతి నివృతః ప్రసవో

లిక్ష్ణభూతసర్గాభ్యో యస్యాః ప్రకృతేః స తథోక్తా । ప్రసవనివృత్త్యా వా

యో విషయో విషయేభ్యో నివర్తతే తద్వశాత్, సప్తభ్యో రూపేభ్యో ధర్మాదిభ్యో

నివృత్తా ప్రకృతిర్భవతి । భావసంసర్గోఽపి యస్యా నివర్తత ఇత్యర్థః ।

తామేవంవిధామవ్యక్తరూపాం పశ్యతి పురుషః ॥

'ప్రేక్షకవదవస్థితః' ఇతి । యథా ప్రేక్షకః

ప్రవర్తితనృత్తముపసంహృతనృత్తాం చ నర్తకిం పశ్యతి, తథా

పురుషోఽపి ప్రవర్తితసర్గాముపసంహృతసర్గాం చేతి ॥

'స్వస్థః' ఇతి । ఆత్మని స్థితో న ప్రకృతిస్థః, తతః ప్రకృతేర్నివృత్తత్వాత్

॥ ౬౫ ॥

కారికా ౬౬

నను చ యది ప్రకృతిర్గర్భభూఃపురుషం ప్రతి నివృత్తప్రసవా, తస్యాశ్చ
ప్రకృతేస్తదానీం సర్వగతత్వాదస్త్యేవ సంయోగస్తత్కమితి పునః శరీరోత్పత్తిర్న
భవతీత్యాహ -

॥ దృష్టా మయేత్యుపేక్షక ఏకో దృష్టాఽహమిత్యుపరమత్యన్యా ।
సతి సంయోగేఽపి తయోః ప్రయోజనం నాస్తి సర్గస్య ॥ ౬౬ ॥

'దృష్టా మయా ఇత్యాది । తయోర్ద్వయోరేకః పురుష ఉపేక్షకః, సర్వథా ॥ । త్వాత్ ।
యథా ప్రేక్షకో నటీముపేక్షతే నివృత్తాభిలాషత్వాత్ ॥

'దృష్టాఽహమిత్యుపరతాఽన్యా' ఇతి । అపరా ప్రకృతిరుపరతా నివృత్తప్రసవా ।
సర్వథాఽహమనేన దృష్టేతి ॥

తతశ్చ సంయోగేఽపి తయోః ప్రయోజనం నాస్తి సర్గస్య । విషయోపభోగార్థః
సర్గః । తస్మిన్నేవ చరితార్థత్వాత్ న పునః సర్గమారభతే । నహి నదీ
రజ్జే ప్రేక్షకైర్నిరాకాంక్షితం పునర్నుత్తమారభతే ॥ ౬౬ ॥

కారికా ౬౭

యద్యాత్మజ్ఞానాత్ కైవల్యప్రాప్తిః, తదనన్తరమేవ శరీరం కస్మాన్న నివర్తత
ఇత్యాహ-

॥ సమ్యగ్నానాధిగమాత్ ధర్మాదీనామకారణప్రాప్తౌ ।
తిష్ఠతి సంస్కారవశాత్, చక్రభ్రమవద్ధృతశరీరః ॥ ౬౭ ॥

'సమ్యక్ జ్ఞానాధిగమాత్' ఇత్యాది । సమ్యక్ జ్ఞానమాత్మజ్ఞానమ్ ।
తస్యాధిగమాదాత్మజ్ఞానప్రాప్తేరిత్యర్థః ॥

'ధర్మాదీనామకారణప్రాప్తౌ' ఇతి । న కారణమకారణమ్,
తస్యామకారణప్రాప్తౌవేవ తదుక్తం భవతి । సమ్యక్ జ్ఞానాధిగమాత్తేషాం
ధర్మాదీనామగ్నిదగ్ధబీజవదశక్తత్వాత్ ॥

జన్మాన్తరసంస్కారవశాద్ధృతశరీరః పుమాన్తిష్ఠతి । కథమ్-
చక్రభ్రమవత్ । యథా కులాలవ్యాపారే నివృత్తేఽపి వేగవశాత్ కియన్తమపి
కాలం చక్రభ్రమస్తిష్ఠతి తథా శరీరమపీత్యర్థః ॥ ౬౭ ॥

కారికా ౬౮

కదా స మోక్షో భవతీత్యత్త-

॥ ప్రాప్తే శరీరభేదే చరితార్థత్వాత్ ప్రధానవినివృత్తౌ ।

ఐకాన్తికమాత్యన్తికముభయం కైవల్యమాప్నోతి ॥ ౬౮ ॥ ॥

'ప్రాప్తే శరీరభేదే' ఇత్యాది । లింగభౌతికశరీరే పృథగ్భూతే యథా సంభూతే లయం గతి తేషిన్తికార్థః (?) ॥

'చరితార్థత్వాత్ ప్రధానవినివృత్తౌ' ఇతి । ప్రధానం లింగాత్మనా పరిణతం నివర్తతే । నివృత్తావుభయం కైవల్యమాప్నోతి ॥

'ఐకాన్తికమాత్యన్తికం చ' ఇతి । తత్రాత్మజ్ఞానోత్పాదాదవశ్యంభావి కైవల్యమిత్యైకాన్తికమ్ । సత్యపి తయోః సంయోగే ప్రయోజనాభావాన్న పునః సర్గ ఇత్యాత్యన్తికమితి ॥ ౬౮ ॥

కారికా ౬౯

సప్తత్యాం విశుద్ధిం దర్శయన్నాహ-

॥ పురుషార్థజ్ఞానమిదం గుహ్యం పరమర్షిణా సమాఖ్యాతమ్ ।

స్థిత్యుత్పత్తిప్రలయాశ్చిన్త్యన్తే యత్ర భూతానామ్ ॥ ౬౯ ॥

'పురుషార్థజ్ఞానమ్' ఇత్యాది । పురుషార్థం జ్ఞానం చేతి పురుషార్థజ్ఞానమ్ । యదిదం పఞ్చవింశతితత్త్వజ్ఞానం తత్ప్రధానమ్, పురుషార్థమోక్షోనేన ప్రాప్యత ఇతి కృత్వా । గుహ్యమిదమప్రకాశ్యమ్ । సాధుజనాదన్యస్మై న దేయమిత్యర్థః ॥

'పరమర్షిణా సమాఖ్యాతమ్' ఇతి । కపిలమునినా ప్రకాశితమ్ ॥

'స్థిత్యుత్పత్తిప్రలయాశ్చిన్త్యన్తే యత్ర భూతానామ్' ఇతి । యత్ర జ్ఞానే భూతానాం బ్రహ్మాదిస్తమృపర్యంతానాం స్థిత్యాదయో వ్యవస్థాప్యన్తే ।

తత్రోత్పన్నానాం ప్రబంధేనావస్థానం స్థితిః । సా చ త్రిషు స్థానేషు దైవమానుషతైర్యగ్యోనేషు ఉత్పత్తిః సృష్టప్రధానాత్ యావత్ తన్మాత్రేభ్యః పఞ్చమహాభూతాని । సృష్ట్యుపసంహారే మహాప్రలయః, సర్వోఽపున్యత్క్రమేణ । తద్యథా పృథివ్యాదయస్తన్మాత్రాదిషు లీయన్తే యావత్ప్రధానమితి । తేన పఞ్చవింశతితత్త్వవ్యతిరిక్తం నాస్తీత్యేతదుక్తమ్ ॥ ౬౯ ॥

కారికా ౭౦

మునినా సమాఖ్యాతమితి కుతో జ్ఞాయత ఇత్యాహ-

॥ ఏతత్ పవిత్రమగ్ర్యం మునిరాసురయేఽనుకమ్పయా ప్రదదౌ ।

ఆసురిరపి పఞ్చశిఖాయ, తేన చ బహుధా కృతం తన్తమ్ || ౭౦ ||

'ఏతత్ ఇత్యాది । 'పవిత్రమ్' ఇతి । దుఃఖత్రయమేతత్ పునాతీతి కృత్వా ।
సర్వభేదానామగ్రేభవత్వాదగ్రమ్ ||

'మునిరాసురయేఽనుకమ్పయా ప్రదదౌ ఇతి । కపిలస్య మహామునేః
సహోత్పన్నాశ్చత్వారో ధర్మాదయః । తత్ర జ్ఞానాభ్యేన భావేనాన్ధే తమసి
వర్తమానం జగత్ దృష్టవతో మునేః కరుణోత్పన్నా । తయా చ ప్రేర్యమాణ
ఆసురిం సగోత్రబ్రాహ్మణం వర్షసహస్రయాతినమాగత్యోవాచ । 'ఆసురే రమనే
త్వం గృహస్థధర్మేణ' ఇతి । స తమాహ- 'భగవన్ న రమేఽహమ్' ఇతి ।
పునర్వర్షసహస్రే పూర్ణే తం గత్వా తథోవాచ । సోఽపి 'భగవన్ న
రమేఽహమ్' ఇత్యువాచ । తతో మునినా 'యది విరక్తస్త్వమ్, ఏహి బ్రహ్మచర్యం
చర ఇత్యసావుక్తః । న తు ప్రదిపద్య గృహస్థధర్మం త్యక్త్వా ప్రవ్రజితః ।
తస్మై శిష్యాయానుకమ్పయా సంక్షిప్య దత్తవాన్ । 'తమ ఏవ ఖల్విదమాసీత్' ।
తస్మింస్తమసి క్షేత్రజ్ఞ ఏవ ప్రథమః । తమః ప్రధానమ్, క్షేత్రజ్ఞః పురుష
ఉచ్యతే । ఆసురిరపి తదేవ సంక్షిప్తం పఞ్చశిఖాయ స్వశిష్యాయానుకమ్పయా
ప్రదదౌ ||

'తేన' ఇతి । పఞ్చశిఖేన మునినా బహుధా కృతం తన్తమ్ ।
షష్ఠితన్త్రాఖ్యం షష్ఠిఖణ్డం కృతమితి । తత్రైవ హి షష్ఠిర్థా
వ్యాఖ్యాతాః || ౭౦ ||

కారికా ౭౦

నను చ షష్ఠితన్త్రమేవాస్తు కిం సప్తత్యేతి స్వశాస్త్రకరణప్రయోజనమాహ-
|| శిష్యపరమృరయాఽఽగతమిశ్వరకృష్టేన చైతదార్యాభిః ।
సంక్షిప్యార్యమతినా సమ్యగ్విజ్ఞాయ సిద్ధాంతమ్ || ౭౧ || ||

'శిష్యపరమృరయా' ఇత్యాది । మునేరాసురేః పఞ్చశిఖస్తథా
గర్భగౌతమప్రభృతిర్లరామతంగ్రమ్యా (?) ఈశ్వరకృష్టనామానం
పరివ్రాజకమిత్యనయా శిష్యపరమృరయా । ఇతి జ్ఞానమయరూపేణాగతం
సిద్ధాంతం షష్ఠితన్త్రమ్ । సమ్యగ్విజ్ఞాయ సంక్షిప్తం షష్ఠితన్త్రమ్,
పఞ్చవింశతితన్త్రాఖ్యం జ్ఞానమిత్యర్థః ||

ఆర్యమతిః, అధిగతతత్త్వజ్ఞానతయార్యమతిః ||

'ఆర్యాభిః' ఇతి । సప్తత్యేత్యర్థః । 'దుఃఖత్రయాభిఘాతాత్' 'ఏతత్ పవిత్రమ్'

ఇతి సప్తత్యాభిహితమ్ ॥ ౭౧॥

కారికా ౭౨

ఆత్ర షష్టితస్త్రే బహవోఽర్థాః, తేఽత్ర నోక్తా ఇత్యాహ-

॥ సప్తత్యాం కిల యేఽరథాస్తేఽర్థాః కృతస్సుస్య షష్టితస్త్రస్య ।

ఆఖ్యాయికావిరహితాః పరవాదవివర్జితాశ్చాపి ॥ ౭౨॥

'సప్తత్యామ్' ఇత్యాది । 'ఏష ప్రత్యయసర్గో విపర్యయాశక్తితుష్టిసిద్ధ్యాఖ్యః'

ఇత్యాదినా గ్రంథేన య ఉక్తాస్తే కృతస్సుస్య షష్టితస్త్రస్యాపి ॥

కిన్తు 'ఆఖ్యాయికావిరహితాః పరవాదవివర్జితాః శుద్ధాః' ఇతి । ఆఖ్యాయికా

ఆఖ్యానమ్, తద్విరహితాః । పరచోద్యం తేన వివర్జితాః । శుద్ధాః కేవలాః । పరం

బంధమాక్షోపయోగినోఽర్థాః దర్శితా ఇతి తస్మాత్ సమ్పూర్ణేయం సప్తతిరితి ॥ ౭౨॥

॥ ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశేషేణ

శ్రీశంకరభగవతా కృతా సాంఖ్యసప్తతిటికా సమాప్తా ॥

Encoded and proofread by Dhaval Patel drdhaval2785 at gmail.com

sAMkhyasaptatiTika jayama Ngala

pdf was typeset on March 24, 2024

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

